Повінь

ПОВІСТЬ

Вода в Дніпрі піднялася, ніби вкоротивши ноги деревам, будинкам і місткам, поглинула пологі піщані береги й потягла в безодню круті, високі; усе змаліло, зниціло, височенні звечора, рожево-брунатні й голубувато-сірі осокори тепер, на світанні, надсилу випростують з води наче вламані, перебиті стовбури й не впізнають самих себе, дивлячись на своє відображення у воді. Білуватий, туманний світанок сплеснув дерев'яним веслом десь неподалік: мабуть, хтось уже вирушив до причалу власним човном, поспішаючи повернутися до Києва, аби тільки були катери.

Звечора, прибувши до Осокорок автомашиною, вони й у гадці не мали, що вода на світанні так зненацька підніметься, одібравши можливість поїхати до міста,— і ось нині, вранці, Мар'яні здалося, мовби вони з Денисом відрізані од світу, оточені звідусіль водою, що прибула ледь не попід самісінькі вікна низеньких дачних будиночків,— і нема нічого, крім оперезаних м'якими колами води вишень і яблунь у садку. Здається, ось-ось попливе і зникне зелено помальована дошка садової лавки, весь садок і навіть будинок, а осліпла від страху потонути, ніби розчахнута, розполовинена тим страхом й безпорадна в несподіваній для неї ситуації "Волга" надсадно загуде, завив, загримотить усім своїм металевим тілом. Така розумна й слухняна в дорозі, така стоока й всевидюща навіть у пітьмі, функція зв'язку людини з рухом, зараз вона стала завадою, прив'язувала їх до місця, не випускала з обложеного рікою дачного будиночка, бо ж не могли вони її тут залишити, покинути на поталу підступній воді і всюдисущим енергійним молодикам, охочим до придбання дефіцитних деталей до автомобілів за чужий рахунок — навіть під час повені.

Учорашній вечір теж ніби потонув у воді, по ньому не зосталося нічого — і Мар'яні дивним здавалося, що могла торкнутися так недавно пересохлих, довгих борідок трави, що почорніле торішнє листя, скручені качанці яблук, хмиз, вгорнутий на купу, палахкотів нетривким полум'ям, і дим гіркувато лоскотав горло, сотався з вітром поміж деревами, і в кімнаті потім довго пахло димом, котрий безборонно увійшов крізь відчинені вікна. Вогнища горіли по всіх сусідніх садках, де теж очищали землю, наче позбувалися спогадів про те, що відбувалося минулого року, і все спливало з димом, згорало й щезало, наче й не діялося ніколи. Від того гіркуватого запаху й нетривкого вогню робилося і сумно, й урочисто заразом, жаринки здавалися світлячками, що їх можна брати до рук, навіть не обпікшись.

А зараз, щоб вибратися з дачі, треба було взуватися у високі, аж попід пах, чоботи, тицяти перед собою довгою, грубою палицею, намацуючи дорогу у густій, холодній дніпровській воді...

Можна було б витягти з .дерев'яної прибудови човна — але навряд чи ним пощастить скористатися, ще торік з осені не залатано величенької пробоїни — і, зрештою, хто його знає, може, причал теж заховала ріка, і тільки зелений будиночок, як поплавець, десь там підстрибує на хвилях. Але сама думка про автомобіль руйнувала відразу всі плани: машину залишити вони не наважувалися, хоча й порятувати її ніяк не змогли б, якщо вода ще дужче підніметься угору.

Дача, де вони жили, була в кращому становищі, ніж решта, бо стояла на височенькому пагорбі, й звідтіля можна було сягнути оком до Дніпра й побачити уламок простору, поперетинаного тремтливими, голими ще верхівками осокорів. Сусідні будиночки, вибудовані на високих палях, теж могли довше опиратися підступній ріці, хоча з вікна Мар'яна бачила, як жалюгідно плавали на воді разом з кількома торішніми опалими з дерев листочками клапті газет, м'яч, чиїсь старі кеди, картата сорочка — все те погойдувалось, коливалося або ж намокало й поволі тонуло. Вода сягала машині до вікон, і Мар'яна гадала, що геть-чисто все може знищитися, змарнуватися і розтанути, розчинитися у воді.

Вона розглядала себе потім у маленькому дзеркалі, де вміщалося тільки її власне обличчя і нічого більше, й тихенько повторювала шекспірівський сонет: "Відбита

зморшка в дзеркалі правдивім до дум невтішних спонукає нас..." — і відчувала, що зовсім недоречно зараз почне сміятися, бо ситуація здавалася їй дуже комічною, у цій ситуації можна було порятуватися, лише не втрачаючи здорового глузду й гумору. Однак вона знала, що може своїм сміхом наразитися на невдоволення Дениса, і тому старанно ховалася за Шекспірові сонети: "Згасання вроди дзеркало покаже, годинник твій — як час марнуєш ти..."

Денис увійшов до кімнати, залишаючи на підлозі довгі патьоки води, і відразу запахло свіжою рибою, трохи — річковою тванню, весняним талим снігом і вітрами, Денисовою шкірянкою, з якої теж ніби сочилася вода.

— Проклята весняна повінь, дідько б її забрав, якби знаття, то принаймні не брали б машину,— сказав Денис, тягнучи за собою в кімнату чорні мокрі сліди.

— Я досі тільки раз бачила повінь, у дитинстві... Пам'ятаю, крижини громадилися одна на одну, мені здаваЛОСЯ, що все тріщить і ламається, весь світ зрушив р місця і зараз зірветься у провалля. А між крижинами така пекельна чорнота.

Стягаючи чоботи, Денис уперто продовжував нарікати на повінь, і на те, що вони не поїхали на дачу катером, а вирушили автомобілем, а потім таки сказав:

— То ж не повінь була ще, а тільки льодостав. Весняна повінь — це ось зараз... Ет, день змарнований, і на тренування не потраплю.

Селище оживало, чулися голоси й густішали сплески весел, бо на воду спускали все більше човнів, і це було так дивно, несподівано — поміж будинками, деревами, наїжаченими й ледь примітними де-не-де верхівками кущів живоплотів — човни, голоси, люди й весла, сивий туман легшав, піднімався, як учора дим, угору, згортався клубочками й чіплявся весел,— а може, Мар'яні так здавалось, може, вона те вигадувала, вимальовувала, дописувала в думці.

— О котрій же годині в тебе сьогодні тренування?

— О шостій.

— Встигнеш, Денисе. Візьми в когось човна, якщо твій не годиться, і добирайся до пристані, адже скільки ще до шостої вечора прийде катерів — не злічити:

— Кажуть, тут усе затопило, треба підніматися далі рікою, там катери стають.

—• І так встигнеш, чого ти, Денисе? А хоч би й пропустив одне тренування — то що?

Правду кажучи, Мар'яні згадалося, що вчора Денис і слова не казав про тренування, але ж не варто чіплятися до дрібниць і починати без потреби суперечку.

— А машина? Як тут машину лишити можна?

— Так ми й не лишимо. Я тут зостануся, я ж маю час, у мене відпустка. Уявлятиму, що опинилася у Венеції. Навіть цікаво.

— Не фантазуй. Яка Венеція, коли всього лиш затоплені повінню Осокоріш?

— Я машину допильную, ти не журись.

Неділя бачилася Денисові єдиним днем, коли можна щось встигнути зробити, єдиним вільним від буденних клопотів днем, у який можна втиснути безліч невідкладних і важливих оправ, що не вирішуються протягом тижня, і вимушена бездіяльність, неможливість рушити з місця й глупа залежність від стихії, над якою він не міг запанувати, роздратували й навіть розлютили його.

— Допильнуєш! Украдуть разом з тобою, де тоді шукатиму?

Зрадівши бодай маленькому натякові на жарт, кинутий Денисом, Мар'яна враз повеселішала; метнулася до шафки, щоб витягнути захований там хліб і цукор, хотіла приготувати сніданок — і раптом аж захлинулася сміхом, як дитина: адже весь їхній провіант був, мабуть, уже геть розмоклий і затоплений у підвальній частині дачі, бо вони звечора ледь причинили там вікна; вона взулася у мокрі Денисові чоботи, холодна вогка гума неприємно холодила ноги, чоботи були надто великі, Мар'яна ледь переступала зі сходинки на сходинку, поки спустилася у пивницю, там вода дійшла їй до колін, вона брела, натикаючись то на старий плетений кошик, у якому восени тримали яблука, то на табурет, низенький і клишоногий, то на шафку, де були складені старі лахмани й стоптане взуття.

Виловивши кілька картоплин, узяла зі столика масло й шматок ковбаси — тепер вони могли влаштувати королівський сніданок, там, на горі, ще мали в запасі пляшку червоного вина й каву,— можна сидіти хоч цілий день, поки спаде рівень води й не треба вже буде пильнувати машину.

— Бачиш, як добре, тут є електрична плитка — і картоплі зваримо, і кава гаряча буде,— Мар'яні хотілося заповнити словами ту віддаль між ними, що родилася від Денисового роздратування, і вона все зиркала скоса на Дениса^ намагаючись вичитати зміни в йото настрої; він лежав

на вогкуватому, холодному ліжку, де поверх пружин стовбурчився старий сінник-пошелесник; навпроти на цвящку напинався брезентовий плащ, рудувато-зелений, такого кольору були всі Осокорки цієї напіввесняної ще неділі, коли від тепла й щедрої зелені їх віддаляло кільканадцять, може, днів, у які міг навідатися приморозок, і могла ось так розлитися ріка, і хто знає, як довго стоятиме вода, і нащо було брати автомашину, коли цілком зручно добиратися сюди катером?1

Якби світило сонце, і не піднялася вода, і можна було або ж лагодити човна, або ж підремонтувати якийсь реманент чи скопати землю, чи першої-лінпюї хвилини, у згоді з власним бажанням, рушити з місця, день би не здавався Денисові змарнованим, і він би й не квапився на тренування, а так усе наче діялося всупереч його волі, і він думав, що доведеться завтра надолужити надто багато справ., він зараз почав їх для себе вигадувати, і чимало — гадав віп — буде робитися похапцем, абияк, а цього він зовсім не любив.

Вода, здається, замкнула день, і час, і рух людей у вузьке, нерозривне коло. У місті можна було б піти на футбол, у бібліотеку, або ж просто сісти в трамвай і вирушити в протилежний кінець міста, зустрітися з товаришами, випити вина, прочитати свіжу газету, врешті, потелефонувати куди завгодно — та навіть можна б і не підводитися з ліжка так рано — але все це чинилося б з власної волі й охоти, а не через оцю несподівану замкненість. Безліч дрібних справ, якими в нормальних умовах навіть мало цікавишся, тепер здавалися важливими й значними.

День таки був. змарнований, і коли Мар'яна поволі, без поспіху, складаючи посуд після сніданку, знову тихенько, наспівно повторювала сімдесят сьомий, улюблений свій сонет Шекспіра, Денис прислухався врешті уважні-Іше: "Згасання вроди дзеркало покаже, годинник твій — як час марнуєш ти. А мисль твоя, що на папері ляже, твій слід колись поможе віднайти". Скривившись злегка, він усе-таки глянув на годинник: не було навіть ще дев'ятої.

— Можна подумати, що Шекспір писав цього сонета під час повені. Усе сходиться: ти дивишся у люстерко, хо-

ча тобі ще далеко до згасання вроди, а я дивлюсь на го-— данник — і жалкую за змарнованим часом...

"Чому змарнований,— хотілося сказати Мар'яні,— хіба такий уже змарнований, коли ми все-таки разом, удвох",— але вона не сказала цього, навіть самій собі здаючись наївною і сентиментальною. Справді, байдужий годинник вказував тільки на марно витрачений час.

— Ти б могла піти зі мною у спортзал, подивитися тренування.

— Я ж тобі сказала — залишуся на дачі, стерегтиму машину, а ти спробуй вибратися у місто,— стояла на своєму Мар'яна. Вона аніскілечки не цікавилась спортом і сприймала його тільки як Денисове захоплення.

Денис часто повторював фразу, що карате — не просто спорт, але також і своєрідна філософія: заглиблюватися у філософію Мар'яна не мала бажання, однак вірила в її важливість і значущість, вважаючи, що тільки філософією і можна хоч певною мірою виправдати жорстоку безоглядність цього спорту. Втім, виправдовувати своє захоплення Денисові доводилося тільки перед батьком. Батька він так і не переконав у перевагах карате над футболом, а Мар'яну взагалі безнадійно переконувати — якщо вона чогось не приймала "чи не хотіла приймати, то так все й зоставалося пе прийнятим нею, хоч вона ніколи не дорікала, не вимагала чинити за її волею і не змушувала погоджуватися тільки з її думкою. Денис відчував її тихий, спокійний опір, який просто неможливо подолати ще й тому, що назовні він був майже напримітний, невловимий і навіть ніби не існував зовсім, бо вона прикривала все усмішкою, готовністю припинити суперечку — але досить було їй вимовити "та нехай собі, це ж —все одно не найголовніше" — як він уже знав, що дівчина не згодна з ним зовсім; він не випитував Мар'яну, що ж вона все-таки

вважала найголовнішим, йому було до вподоби її невелемовність, легка й необтяжлива, наче усміхнена, іронія.

Мабуть, вона з дитинства була така,— дівчинка Мар'яна, сама по собі. Відтоді, коли вони познайомилися, минуло три роки (усього три роки і аж цілих три роки), він одразу побачив, що вона ось така — сама по собі. Думав спершу, що зовсім дівчисько: у червоному, довгому чомусь вбрана, ніби в широченний шмат матерії вгорнулася, на вузеньких плечах та матерія ледь трималася тоненькими якимись шворочками, ніби на ниточках,— ось-ось обірветься, бо матерія важка, і щось — по червоному — наче вишиття чи аплікація, Денис не міг відразу зрозуміти; рученята худенькі, довгі, й дитячі бородавочки на пальцях, ноги високі, і від того вся така в тій одежі, як стилізована іграшка, тонка, видовжена, витончена, а по ній стікав дощ, по важкій червоній матерії, по волоссю золотавому, по ледь притемнених сонцем плечах: усе майже в одному кольорі — ледь засмагле рожево-перламутрове тіло, тонке,— може, й зламається, берегти треба — якщо вона схилиться, а випростається — то подзвін почується, ніби струну торкнули; червона важка матерія аж до землі прикриває їй ступні, а збоку — розтин високий, майже до стегна, і відкриває — як таємницю — вузьку п'яту, тонкі, у легкому пушку литки й стегно, уже по-жіночому округлене,— і по стегні, по литках стікав вода, уже потоком зривається, а вона ловить воду губами, підставляє їй зведені вгору човником долоньки, руки ледь зігнуті в ліктях, лікті гострі й ледь темніші на кісточках, аніж уся рука, й сміється дівчина Мар'яна — Денис подумав, що п'ятнадцятирічне дівчисько вбралося у мамину сукню, бавиться у дорослу. Було це в Криму, в Севастополі, Денис приїхав разом з товаришем після першого курсу на канікулах у Херсонес на розкопки — спершу думав тільки про невеликий нехай, та все ж заробіток, і про можливість побути місяць-два на морі, маючи забезпечене житло й харчі, і потім втягнувся у роботу, захопився і зацікавився нею, археологи виявилися людьми дуже сучасними, привітними й ладними кожного обертати у свою віру, і вдавалося це їм без зусиль, жартома; довкола них крутилося безліч зацікавлених і готових допомагати, і довірливих і невіруючих у важливість археології,— були там просто курортники і севастопольці, і найбільше — малі хлопчаки, яких "головний" допускав

теж до роботи й ніколи не гнівався, коли дітлахи плуталися попід ногами й тицяли йому на огляд кожен черепок — навіть уламки звичайної фаянсової чашки, з якої щойно вчора хтось ще пив каву — й вимагали визначення віку того черепка.

Мар'яна ж мала студентську практику у сімферопольській молодіжній газеті і приїхала, писати про роботу молодих археологів, у неї було відрядження на тиждень, а те її довге червоне вбрання зовсім не вказувало на її майбутню журналістську професію, і Денис спершу й не мав гадки, що то аж така вельми поважна особа з'явилася у них на розкопках.

Вона, здається, була тут майже з усіма знайома, як потім, уже пізніше, з'ясував Денис, і хтось із хлопців сказав, що це завдяки батькові — вона вже приїздила сюди з ним раніше й пам'ятала кожного дуже добре.

— Симпатична дівчина, гарна навіть,— говорив котрийсь з археологів, — а при тому недурна, та тільки невесело їй живеться — батько її був ще донедавна прекрасним журналістом, досить відомим, навіть талановитим, можна б сказати, але ось кілька років тому узяв та й...— співрозмовник Денисів легенько пстиркнув себе пальцями по підборіддю, даючи зрозуміти, що то за біда почалася з Мар'яниним батьком — пив чорно, і ось уже рік, як нічого не пише, а дуже здібний був чоловік, дуже... Не пише, став балакучим понад міру, а то часом замикається у собі, часом ніби хапається за щось, береться до роботи, працює шалено — а результату ніякого.

Денис спостерігав за Мар'яною і думав, що вона ніби справді сама по собі, сама в собі, й до неї не має жодного відношення прикра історія з тим журналістом, він навіть не уявляв собі поряд з Мар'яною такого несимпатичного батька, хоча йому розповіли й те, що Мар'яна була дуже прив'язана до батька, а він, здавалося, тільки її й соромився, тільки з нею й рахувався увесь цей час, відколи щось у ньому чи зламалося, чи завмерло...

Вони тоді обмінялися адресами — Мар'яна жила і вчилася у Львові, Денис це сприйняв як особливий знак, бо мати його була родом із Львівщини, і він бував там, у материному селі, і знав Львів, і міг часом уявити собі Мар'яну — десь там, у .тому місті, яке вона любила ласкаво, як можна любити тільки людину.

— Знаєш, якщо правду сказати, то я не дуже захоплена твоєю машиною, я її зараз терпіти просто не можу, але ж як треба — то стерегтиму, бог,з нею, Денисе...

Денис не знав, до чого б зараз прикласти силу, чим би зайнятися. Заклавши руки за спину, дивився на воду — вона поки що не прибувала більше, була нечиста, сірувата й каламутна, мовби з осокорківського грунту піднявся весь мул. Трохи самотою, віддалік від решти дерев у садку, стояла мамина яблуня, яку мама сама нащеплювала, яблуня родила кілька сортів; мамин, найулюбленіший, був запаморочливо духмяний і смачний, та вони довго не родили, мама так і не спробувала урожаю з цієї щепи, тіаигкж після її смерті зав'язалося кілька яблук, і батько не торкав плодів аж до пізньої осені, коли: вони самі опали й лягли в борозенку під деревом. Світилися — з-поміж оплаканою© дощем, згніченого листя, і батько підняв їх, обтерг долонями прикрив і приглядався довго, наче мав надію почути від них щось або ж угледіти всередині якусь дивовижу.

Людині завжди бракує одного дня, щоб викінчити, або ж зробити,, абю ж задумати якусь справу,— сьогоднішня вимушена бездіяльність хоч і злостила Дениса, але водночас підказувала нові думки, в'язалися між собою випадки в ситуації, які на перший погляд начебто й не мали ніякого зв'язку між собою, але насправді складали єдиний ланцюжок, що, мабуть, і міг називатися долею чи ще там якось — призначенням, закономірністю?

Приміром, якби він на один день раніше послав у патентний інститут свого заявку на розсувні контейнери для транспортування тари, то, може, його б не випередили, він би давно мав свій винахід, а винахід-для

студента — н© так уж© й мало, можна сказати. Або якби він не подивився одного дня тренування каратеїстів, то ніколи' б не став сам займатися цим спортом — карате було для нього раніше чимось нереальним, належало до серії "загадок" далекої і незрозумілої Японії, знаної тільки з книжок та з популярної телепередачі "Клуб-— кіномандрів-ників"...

Або ж якби він складав екзамен з економіки іншого дня, а не того, коли викладачка запізнилася на півгодини, то він би не потребував казати їй, що варто попереджувати про затримку, а не змушувати чекати під дверима й хвилюватися двадцятеро людей — нехай навіть ті люди всього лише студенти,— і, звичайно, не мав би тепер "хвоста" з економіки. Викладач тричі приймала в нього екзамен — і тричі доводила йому, що він не тільки погано вихований, а ще й цілковитий неук у своїй майбутній спеціальності, хоча, правду кажучи, він знав предмет не гірше, ніж йоге товариші в групі.

Денис, звичайно, не шкодумав, що вдався до суперечки з викладачем, як не шкодував, коли пішов до декана зі приводу навчального плану. Він говорив про те, що варто— 5 економістам уже на другому курсі читати спеціальні дисципліни, а не продовжувати шкільні курси із загальноосвітніх предметів і хоча все знову ж таки обернулося проти нього, Дениса, однак він відчув себе дорослішим, вдатним на якісь вчинки, а ие отаким собі хлопчаком, якому важить тільки стипендія, та щоб староста не відзначав пропуски лекцій у журналі.

Світ складався, однак, не тільки а окремих випадків, які могли статися чи не статися, якби те чи інше відбувалося не в четвер, а в середу. Існували речі, яка зовсім не залежали від дати, дня і пори року, а скоріше, залежність їх визначалася якимось внутрішнім хронометром, чи секундоміром, чи навіть станом і настроем. Він мав право користуватися батькового машиною — ало —коли не отримав стипендії, то пішов працювати кочегаром у котельню при лікарні. Батько вважав, що Денис зробив це в дурної упертості, з гонору й для того, щоб показати характер — йому ж самому здавалося, що принизливо буде випрошувати — ну,

нехай навіть просити,— у батька гроші на вечірку чи навіть на трамвайний квиток, у нього язик не повернувся б сказати: "Дай карбованця, тату, ми з хлопцями йдемо на пиво". Того семестру, коли не було стипендії, він навіть не сідав за кермо, караючи самого себе, змушуючи самого себе весь час пам'ятати, що незалежність — це справа твоїх власних рук, і якщо вже не може людина бути зовсім і від усього незалежною, то треба робити так, аби існувало якомога менше обставин, ситуацій чи осіб, від яких ти почуваєшся залежним.

Стоячи позад нього, Мар'яна теж дивилася у вікно. Здається, її зовсім не турбувало, залежна вона від когось чи від чогось. Денис гадав, що вона легко й просто прилаштовується до обставин і до людей, і її веселий, щасливий характер,— коли природою дано уміння в усьому й завжди вишукувати щось добре,— допомагав Мар^яні взагалі не журитися й ке сприймати серйозно довколишній світ. Так принаймні гадав Денис.

Мар'яна шкодувала, що намовила Дениса їхати на дачу, але їй так хотілося тої особливої передвесняної тиші, якої ніколи не буває у місті, хотілося доторкнутися до незвичайного, майже невловимого моменту, коли природа вступає у справжню весну, коли всі передчуття веленого розквіту, тепла, радісної полегкості стають нарешті реальними, здійсненими,

Мриїжджаточи до Києва, Мар'яна жила в тітки на Ру-санівді — тут їй подобалося найбільше; хоча могла вибирати будь-де гостинний притулок — у батька була велика рідня, і можна було подумати, що то він з власної волі розселив своїх родичів і добрих знайомих і друзів по цілому світу, щоб мати можливість завжди, в яку завгодно пору року, дня чи ночі подзвонити у двері й почути радісне: "О, це ти нарешті, заходь!" Мар'яні часом здавалося, що люди тільки тим і зайняті, що чекають у гості її батька,— принаймні, так вона думала в дитинстві,— і та прихильність людей, що знали її батька, природно й закономірно належала також і самій Мар'яні, вона звикла до атмосфери доброзичливого до неї ставлення, і це було добре й недобре водночас, бо перше-ліпше

різкувато мовлене слово або ж похмуро й невдоволено кинутий погляд змушував її замикатися у собі, і хоча це ніколи не було помітно для чужого ока, вона раптом починала нервуватися, втрачала більшу частину своєї відваги, замовкала й тільки слухала, не втручаючись у суперечки чи й звичайні розмови.

— Денисе... , — Що?

— А так, нічого... Ну, а як ми взагалі ніколи не виберемося звідси? Може, ми б тоді ловили рибу, і збудували б пліт, і...

— Угу... Як тільки збудуємо пліт, усі проблеми будуть розв'язані — можна вирушати на край світу.

— Машину теж узяли б на край світу? Мабуть, її треба було б розібрати на складові частини.

— І здати на металобрухт. Боюсь, що ти б з цього тільки рада була.

— Терпіти не можу техніки, хоча змушена користуватися нею. Гадаю, що все це залізяччя справді не мож-па любити, ви тільки вдаєте, що любите, просто вже нікуди від нього не дінешся, воно громадиться і громадиться, наступає на нас з усіх боків і найкращий вихід — це вдавати не переможених, а переможців...

— Як на мене, то зараз вода наступає, а не залізяччя,— Денис не мав охоти жартувати, він зовсім не мав бажання підтримувати Мар'янині вигадки, і вона вже більше не чіпала його, полишила в спокої, і їй справді хотілося, щоб він погодився з її пропозицією, не упирався, а таки поїхав би до Києва, ну, а завтра нехай привезе їй надвечір харчів, вона може провести на дачі хоч і цілу відпустку, принаймні тиждень згодна тут посидіти, хоча це не надто приємно — пильнувати автомашину, краще було зовсім не їхати сюди. Коли б знаття — так знаття ж не було, то що тепер порадиш?

Батько учив її у такі от прикрі й безвихідні ситуації згадувати щось дуже гарне, щось радісне — і тоді неодмінно знайдеться вихід із будь-якої ситуації. Бо відчай або ж роздратування — завжди штовхають людину на всякі немудрі вчинки.

Вітер з північного заходу. Пригнав над Онего хмари, і мене аж острах бере, що знову впаде дощ і я не зможу вирушити в Киоісі. Зрештою, бог з ним, з дощем, у мене таке враження, що тут до дощу звикли, на дощ не ввертають уваги, як у нас, у Львові, дощ навіть люблять, і він нікому анітрохи не заважає.

Вода притягає. Відлучена випадком, історією, сказати б, дивною примхою від великої води, маю за нею незбориму тугу, як за вогнем: сиділа б і дивилася на воду, як у полум'я.

На дні озера леоісать темні, зеленкувато-бородаті чак-луни-камені, а вдалині — темний ліс, до якого ніколи не дійду, не доберуся, не вирушу навіть, а коли вода ворушиться, гойдається поміж дальніми берегами, здається, що ніби ліс пливе назустріч — поволі, поволі, важко; але й він ніколи не наблизиться до мене, бо не вистачить мого короткого людського віку, щоб нам зустрітися.

Тоненькі стрілочки яхтових щогл, зграбні тіла самих яхт, крилаті їхні вітрила, крик чайок, острівчик зеленої трави над самісінькою врдою і запах ромашки й конюшини — також над водою, запах теж пливе хвилями, гойдається, і погойдується самотній рибальський човен з двома веретенцями весел, притихлих, завмерлих над водою, і зовсім непорушним здається силует людини в човні.

Тут улітку пізно темніє, відблиск білих ночей тривожить і освітлює місто, уже по десятій, а небо усе ще голубувато-сіре, усе ще ясне, і тільки понад озером, поза лісом сунеться темна, як ліс, хмара, і я дуже боюсь, аби вона завтра не впала дощем на озеро, не завадила мені вирушити в мандри. Хмара та над озером ніби осіла, осунулася вниз;

вогка й обважніла, тепер десь зовсім набрякла, набралася водою і не годна звестися, тоне все глибше, й темніє малиновий її горішній край, зникає колір, і врешті сутеніє, поночіє, а у вікнах чомусь і далі не зринає вогник і не чутно довкола гомону вулиці.

^Не знаю, чи близькі до істини всі мої враження і моє сприйняття міста й людей. Поки що Карелія лежить переді мною картою-схемою туристських маршрутів, я так-сяк знаю "Калевалу", знаю декілька, популярних зео-графічних назв і літературних творів, за якими ще нічого для мене не ожило-, і в— мене е лише декілька днів. чаеу, щоб до того доторкнутися, а вибирати, всі мушу мало що не наосліп, бо ж — сама, зовсім сама тут.

Тільки я пам'ятаю добре, дуже добре пам'ятаю мудре правило — вирушати в дорогу слід із супутником-одно-думцем, людиною, яка знає більше від тебе або ж хоче щось перейняти з твого знання і готова нести, твій рюкзак, якщо ти надто втомишся. Коли нема такого попутника — краще самотня мандрівка, тоді чужі люди стають помічниками й радо вказують дорогу. Коротше кажучи, треба вибирати собі за супутника надійну людину.

Нехай би дощу не було. Сяду на поїзд і кудись собі вирушу. Ну хоч би до Кондопоги, чи що. Або й у інший який бік. Гарно: вибирай що хочеш. У який бік поїде поїзд — у той і я з ним.

Цікавий стан — самотність у чужому місті. Не дратує, не заважає,— тобто самий етан самотності— А взагалі удвох мандрувати легше, простіше, надійніше. І веселіше, мабуть.

...Обабіч дороги — довкола ніби, а не тільки обабіч — озера, озера, озера, вода сріблясто й синьо просвічується поміж такими ж сріблястими^ з міцною, тугою, як молода дівоча щкіра,. корою— березами;'і небо низькими хмарами — майже до землі впритул — провисав над тими плесами, наду лісом, над тобою, і знову все пливе

тихенько, навіть вітер, зірвавшись" безсилий приспішити ритм того плину, усе підвладне тільки внутрішньому якомусь повелінню, тільки йому й скоряється.

Кончозеро — подовгасте, з витонченою лінією берегів і все з тими ж незліченними островами, з м'яким шелестом прибережних очеретів і бризками води, що їх так весело й безжурно стріпують з крил дикі птахи.

Гучний потічок з-під моста; човни, припнуті до берега металевими ланцюгами, при самому березі — праворуч містка й далі, далі туди" попід ліс ніби — так само здаються припнутими до кілків на березі металевими ланцюгами невеличкі звіддалік хати, здебільшого дерев'яні, й вони теж легенько погойдуються, наче стоять на березі лише тому, що їх припнули, а інакше б давно вже вирушили в мандри.

Завбільшки з долоню, опалий лист — десь там так само далеко човни на воді; весілля в одній хаті — таке якесь неголосне, тихе; лав і стільців, і столів позичали в їдальні, і всі, мабуть, на тому весіллі, бо двері маленьких крамничок замкнені, перекреслені грубими металевими штабами й до кожних припнуто листочки із зошита: "Прийом товару"... Книжки, хліб і шкарпетки — такий нехитрий товар у трьох крамничках, і в усіх трьох приймають той крам.

А весілля і зовсім не чути, тільки й того, що на винесеному з їдальні стільці сидить чолов'яга, обхопивши руками важкенну голову, й похитується, чи то в задумі, чи то якесь горе змагаючи: ой бідна ж ти моя голова! А завтра ж буде ще похмілля — і його досить спокійно про щось просять, а він одмахується від прохача, як від комара.

Озера тягнуться у безмежність, один перед одним наче хизуються довершеністю своєї краси, своєї неповторності — чи то сама природа задумала випробувати всі можливі варіанти, і щоразу — визначеність, точність — але й несподіванка.

Зрештою, я наперед знала, що тут — гарно. Наперед була готова полюбити й радіти, настільки наперед знала, що тепер наче й не дивуюсь, бо чим здивуєш, коли людина все наперед знав.

І тс, що озера мають якийсь густий блиск води, і те, що можна забрести в густий малинник і ласувати малиною досхочу, можна натрапити на низькі порослі чорниці, щоб знайти лиш одну чорняво-синювату ягідку, та зате па па-горбочку, па самому сонечку,— здається, там якраз най-тепліше, аж навіть жарко,— уздріти солодку суницю, і ще одну, і ще,— шкода, що я не знаю тих місць, безпорадна у тій гущавині в зеленого плетива— кропив'яно-пекучого, малиново-солодкого, й колючого водночас,— здавалося, от щойно з цього пагілля зняла ягоду і вже берешся до іншого, а поки те інше обірвала, то вже й на першому знову з'явилася ягода, наче дозріла й розчервонілася за одну коротесеньку мить.

Дивно, що при дорозі ще не все обчухрали, не все обнесли хлопчаки — може, такий той врожай до осені, до безконечності, або ж хлопчаки не ласі, не захланні.

Спустилася трохи вділ, у вологу сутінковість, у прілий запах болітця й старого листя — під ногами розсипаються у порохно, обертаються у трухлявість поламані стовбури, а давно згину лі невеличкі дерещя, якщо не впали, то так замохштіли, посіріли — мох був зовсім якийсь сірий, не зелений анітрохи чомусь — так обросли довкола, і кожна гілочка наче вкрита якимись дивовижної форми кристаликами.

З-поза сутінок раптом — як суцільна стіна світлих осикових стовбурів, приглянешся — завели дерева танець, одне з-поза одного колом, колом випливав, а десь далеко — два голоси, дорослий і дитячий, ніби самі собі живуть, самі існують, нікому не належать і нізвідки вродилися, й у нікуди зникнуть, заблудяться, завмруть поміж тими стовбурами або ж зачепляться й повиснуть червоною, солодкою ягодою; стежки ледь помітні, ледь протоптані, хоч при самій дорозі, і від того дуже загадкові — чи то хто їх загладжує, чи то хтось замітав за собою сліди, чи то трава

така уперта, випростується, не хоче зрадити ні людських доріг, ні лісових таємниць?

Хмари низько-нивько наді мною гойдалися й пливли, мало що за носа не чіплялись, але я завбачливо ховала свій ніс, боялась хмару перечепити, продірявити, зіпсувати продуманий до усіх подробиць пейзаж. Читала якусь книжку — й ніби не читала заразом, такий був дивний стан, ніби я була — а водночас настільки хмари низько пропливали, що я й сама ставала то хмарою, то високим стеблом трави чи тоненьким писком крихітної пташки, а то, може, навіть цілим озером. Я самої себе не відчувала, не знала, є у мене тіло чи нема — таке зі мною бувало вже, але тільки зовсім в іншій ситуації, а тому інакше й дещо зрозуміліше. Коли я ніби була всім на світі, й маленька й велика водночас, а може, й зовсім не була, й землі піді мною не було, але все це діялося страшенно давно, й порівнювати цього не можна.

І знову дивилась, і, дивлячись, надивитися не могла, сама проти того світу, він мене ставив на голову, він мене змушував стрибати, танцювати, співати, бути в самісінькій серцевині величезної, з червоною корою сосни (нарешті яскраве, червоне, а особливо на тлі білих беріз і світло-сірих осик — нарешті неймовірно руде, червоне й вогненне майже в цьому світі — не сонце, ні — стовбури сосон, я таких ще в житті не бачила, так, ніби знову ж таки природа надумала довести, що спроможна нй все). А ось соковито-коралові, ще не вистиглі ягоди горобини,— восени ок тут, мабуть, барвне "свято, врешті-решт можна дозволити собі все, восени ж тут напевно свято кольорів —1 тільки зовсім коротке; від останнього тепла до перших зимових холодів така скороминуча мить, яка ж зовсім коро* тесенька й нетривка мить!

З Кончозера визирав рогатий стовбурець, а серцевини в стовбурці не було, і здавалося, що то чиясь роззявлена паща. Кожне озеро мав своє страховище, свої легенди, свої дива.

Бачила з косою чоловіка, й падали покоси, і думалося про вічність, а коли ті хатки над Кончозером пливли самі, як острівці, то твою думалося

про вічність і про те, що просто неймовірна річ — війна: цілковите безглуздя, кимось вигадане жахіття, бо хіба ж це ймовірно? Безглуздя, шалене безглуздя — віри не ймеш... Віри не ймеш також і тому: ти в тут — а деінде тебе й нема зовсім, що існує якесь там "інде", де нема тебе, а також в десь хтось, для кого я і цей куток землі не існують, бо для нього це якраз і в таке собі "інде"...

Мар'яна знічев'я взялася порядкувати в кімнатах, переставляючи все з місця на місце й витираючи вологою ганчіркою дерев'яні, поїдені шашелем старі крісла. Денисові здавалося, що від її порядкування нема ніякої користі, бо меблі збивалися купою, зсувалися з одного кутка кімнати в інший, як під час великого шторму на кораблі, і те, що все тепер стояло по-іншому, а не на звичних віддавна місцях, теж дратувало Дениса, як усе, що відбувалося, точніше, не відбувалося протягом цих дурних безглуздих годин. Тихенько наспівуючи, Мар'яна вешталася по кімнаті ніби безцільно, хоча весь час щось робила, не даючи спокою рукам; її анітрохи не збивала з пантелику дурна ситуація, в яку вони потрапили, навіть більше того — вона і до таких обставин в житті могла б якось пристосуватись, не просто існувати, а"й жити нормально і навіть знаходити, як звичайно, й тут у чомусь якусь-не-якусь утіху й розраду. "Зрештою, що за таких обставин жінці більше треба,— думав Денис,— що їй більше треба, окрім того, що вона прив'яже людину до себе навіки й триматиме, як собаку на ланцюгу,— не має значення, яким способом їй цього пощастить досягти, нехай би навіть затягнувши людину на безлюдний острів і тримаючи там тільки для себе,— зазиратиме в очі, виконуючи будь-яке твоє бажання, погодиться двигати хтозна-який тягар, аби ти був при ній, і цього їй досить, і нема їй ніякого діла до того, що тобі так багато ще необхідно здійснити. Що тебе чекають великі справи... Змагання, курсові проекти, відкриття, а може, навіть і слава",— уже став кепкувати сам із себе Денис, не радий з власного поганого настрою.

— Ти інших сонетів же пам'ятаєш?

— Пам^ятаю, але цей, на мою думку, дуже гарний. Але КОЛИ "ГИ хочеш інший...

"Авжеж, вона на все нині згодна",— криво усміхнувся сам до себе Денис.

Якщо ти хочеш інший... Вона не тільки на де була згодна: адже не відреклася, не пішла геть, коли Денис сказав, що вони не зможуть відразу одружитися, бо мати ЙОІР© тяжко хвора, і вія навіть не наважиться, не здатний сказати їй, що ось зараз приведе в дім напівдівчинку у довгій, червоній сукні, з якою познайомився десь на морі, бачився усього тиждень, а потім лише листувався, а вона взяла м приїхала до нього до Києва, махнувши на заняття в університеті — надто сучасна, надто сама но собі дівчинка, чи прийме її мама? У глибині душі він певен був, що мама прийняла б відразу, але дивно було — саме тоді в них з матір'ю народився якийсь' особливий контакт, якесь незвичайне порозуміння, коли не треба навіть вимовляти вголос слів,— усе й без них ясно, досить руху чи норотенького "так" — і йому не хотілося, щоб хтось порушив той контакт, хтось увійшов у мамин спокій. Йому не хотілося ділити, єднати, зв'язувати — Мар'яну й матір, він знав, що матері жити недовго зосталося, і не хотів, сам не помічаючи свого забобонного страху, щось міняти в тому житті,, вносити в нього щось нове, стороннє-й не звичне для матері. Хоча, хто знає, може, вона була б рада тому, була б рада тій дівчині, якою тоді виглядала Мар'яна?

Дивно: така сама по собі, вона згоджувалася на все, що Денис пропонував, і тільки раз сказала, що при ньому почувається як у захистку — досі, сказала вона йому, люди шукали захисту в неї, навіть власний дорослий, великий її батько шукав здавна в неї підтримки, і вона мусила бути сильною при людях і для людей; а з ним — їй самій хочеться надійності й захисту, і не треба нічого вигадувати, нічого аналізувати — хай усе буде як є, хай усе діється як діється; а потім, по материній смерті, вона не зважилася на весілля — так, наче тільки перечікувала, щоб... Ні, вона була сама по собі.

— Хочеш інший сонет?

Звела на нього спокійний, нескаламучений погляд золотавих очей, та на самісінькому дні того спокою Денис побачив веселі, невтримні іскорки, вони засвідчували дуже виразно, що Мар'яна розуміє його настрій і прочитала всі його думки, може, ще до того, як думки ті народились,

і єдине, над чим вона могла зараз розмірковували, то це той найвідповідніпшй, найточніший сонет Шекепіра, який би допоміг їй розрадити Дениса.

— Нуг ось, слухай...

Присівши поблизу на низенькому, колись м'якому й гарному пуфику, вона дивилася Денисові просто в очі, хотіла змусити забути про воду, яка замкнула їх посеред цього маленького півострівця, хотіла викликати в ньому щось добре тим своїм поглядом і спокійною поведінкою.

Красу душі ВІДНОВЛЮЮЧИ 8НОВ, Нехай живуть твойого мозку діти, Цим білим аркушам віддай на схов Все те, що пам'ять може; розгубити...

Сигарета тліла в попільничці, Мар'яна пригасила її, щоб дим не чіплявся очей, помахала долонею, розганяючи рештки диму, і раптом не витримала, розреготалася, розкуйовдила Денисові охайно зачесаного чуба і крізь сміх сказала:

— Не гнівайся, Денисе, це все той же сімдесят сьомий сонет, тільки я його прочитала з кінця. Коли вірш мудрий, то його можна читати з кінця.

— "А роза упала на лапу Азора" — можна читати 8 кінця й один біс вийде, що так, що так... Теж мудрість, по-твоєму, у тих віршах превелика?

— Певно, то ж були вірші для Буратіно, то й премудрості більшої не треба.

Вони замовкли, обоє, нераді з безглуздої балачки, обоє нераді з того, що час тягнувся надто поволі — мабуть, ніколи в житті для них обох хвилини не здавалися такими безконечними, і Денис підносив годинник до вуха, й при-слухавсяг чи він цокотить, і підкручував щомиті, наче боявся, що разом із годинниковою стрілкою і справді зупиниться самий час.

Мар'яна намагалася думати про рядки вірша, прочитані а кінця, а також про те, що от би спробувати колись задля експерименту, чи що, йрожити життя з кінця, а також про тег що вони ж тільки учора ввечері збиралися провести тут цілісіньку неділю, й ніч з неділі на понеділок також, вони намірялися вирушити до Києва в понеділок удосвіта, Денис би напевно встиг на лекції, а їй байдуже — у неї ж відпустка, й нікуди не треба поспішати. І ось вони ніби й чинять усе так, як хотілося напередодні — сидять удвох на дачі, вони ж так і хотіли — щоб ніхто не заважав, і

8а

можна було поговорити про все на світі на самоті, і знати, що ніхто не втрутиться у розмову — ніхто й не здумає стати їм тут на заваді — усе ніби так, і все зовсім інакше. Невже в кожному з них весь час жили, причаївшись, незрозумілі докори, невдоволення, поганий настрій і ще всяке інше найменоване і безіменне жило собі в душі, зацить-каие й угамоване то добрим вихованням, то спалахом почуттів, а то довгою розлукою й роботою,— а тут раптом ні з того ні з сього повилізало, повитикалося, ба навіть за-багло проростати й кільчилося, пручалося, як уперта хабазина, бур'ян, проклятущий бур'ян,— Мар'яні хотілося видерти його геть, зовсім.

"Часом з нею ведеш розмову, як з людиною, що не чує тебе зовсім,— скаржився невідомо кому Денис. — Жінки вміють удавати, ніби вони слухають. Зробить таку міну, пильно так стежить за кожним словом, ти їй про досягнення сучасної науки, вона очей з тебе не зводить і у відповідь ласкаво так: "Давай підемо в кіно, ми страх давно нікуди з тобою не ходили",— Денис не міг би зараз згадати, коли щось схоже трапилось у них з Мар'яною, коли то вона в подібний спосіб реагувала па якусь його мову, але він був цієї миті перекопаний, що саме так завжди все виглядало — тільки так, і нічого іншого ніколи не діялось^

— Вода не спадає, правда? — допитувався Денис, а день тягнувся, був то, власне кажучи, ще й не день, а безконечний сіруватий ранок, бо ж прокинулися вони вдосвіта, вода розбудила їх, хоча підступила зовсім тихо, без галасу, паче досвідчений ловець, який намірився неодмінно, будь-що-будь уполювати звіра. І було тихо, химерою здавалося, що діяльні, здорові люди могли втрапити в таку пастку, нарихтовану природою зарані, хитро обдуману, .лукаву пастку, супроти якої вони не мали ніякого захисту, крім одного — терпіння і сподівання, що все незабаром скіп-читься.

Нижче, уздовж ріки, людям, мабуть, не було коли розмірковувати про ті химери, там вони мусили діяти, щось чинити й справді воювали із стихією, бо там стояли над рікою житла, з хатами, ставленими давно й надовго, з надією на вічне буття, туди не звозили, як на тимчасові дачі, усякий непотріб з міської квартири, там не бавилися у господарів, а таки були справжніми господарями, які охороняли свій дім і землю, дерева і саму ріку — а тут, на дачі, все трохи скидалося на гру, яку дорослі люди самі для себе вигадали, й тепер, не бажаючи від правил тієї гри відступати, з серйозними мінами допікали одне одному дурними словами й немудрими настроями. Можна було рятуватися від слів і настрою тільки мовчанням.

У редакції, куди я зайшла, напитуючи в Петрозаводську давнього батькового знайомого по його журналістській роботі, мені підрядився допомагати в мандрах по За-онежжі такий собі балакучий, бистренький

фотокореспондент. За кілька хвилин знайомства, я вже знала, що він пише вірші, нариси до московських газет, де його страшенно шанують, охоче друкують і платять солідні гонорари; я знала також, що він мав п'ятьох дочок і називав їх "дочка номер один, номер два" і т. д., а жодна з них не хоче його слухатись, і всі чинять, як самі вважають за потрібне. Одна вискочила заміж у вісімнадцять років, друга не захотіла кінчати десятирічку, хоча вчилася дуже добре, а наймолодша, п'ята, гасав з хлопчаками на мотоциклах і вчитися не бажав взагалі. Усі п'ять дочок здалися мені страшенно симпатичними, хоч я їх не бачила у вічі — просто мені припало, до душі, що вони не слухаються свого нудного і хвалькуватого тата. Замість почуття вдячності до людини, яка вирішила показати мені Заонежжя й познайомити там з цікавими людьми, я зловтішно посміхалася, коли він оповідав про свої батьківські клопоти, й сповнилася до нього холодною недовірою й неприязню, але намагалася погасити в собі те перше враження, відганяючи геть премудре батькове повчання про супутників у дорозі. Я не змогла відмовитися від його пропозиції, бо Заонежжя здавалося мені болотистим, непрохідним і таємничим, і тому просто треба було мати провідника. Він розповідав про карельські народні промисли, а потім дав прочитати кілька власних статей — спеціально прихопив із собою,— там йшлося про вишивальниць і про художни-ка-самоука, який робив чисті дива з дерева й кори.

Нічого нуднішого я не читала — а він же писав у тій статті про власну матір, яка теж була вишивальницею, і хотів розказати про темні вечори, котрі колись давно концентрувались в одній світляній точці гасової лампи, в звукові пісні, несли якісь надії і дівочі жарти, коли вишивальниці збиралися разом і кожна вишивала свого рушника так, як веліли стародавні канони й звичаї, а також так, як підказувало власне серце. Я не знала, що казати на його писання, де не було навіть канонів, а тільки ремісничa нудьга й безпорадність, і я мусила вимовляти щось округле, уникливе й безглузде? як усяка брепжя, бо ж розуміла, що анітрохи ж допоможу йому, сказавши правду, а тільки ображу майже незнайому людину. Жъй-гірше, звичайно, було не це — найгірше було інше: цей фотограф, як князьок удільний, вбирає мзду скрізь, де ми бували,— то сувенір з дерева, то старий весільний дзвіночок,— він калекціощвав ті

дзвіночки й хвалився нижи так, ніби сам умів щось подібне зробити, мені йуло сумно від того тихого, легенького голосочки, ший .видав дзвінок, голосок той разкащвав .про ш знані мені зовсім звичаї, про чиєсь щастя й про чиюсь подію? і коли старий чоловік дарував фонографові ного дввжоша, то жені .хотілося сказати ^старому, —аби лишив пам'ятку собі.

Колись ми в 'батьком і в його колегами — бо тик уже'воно велося, що вічно я —була при їх розмовах і мені в ті роя-мови дозволялося втручатись.; жене слухали і ш перепиняли школы,, хоча^ я думаю, що це просто з —ввічливості, мне тому, що .я говорила щось мудре^ так от, колись ми затято сперечалися про колекціонувшня. Хтось захищав .колекціонерів, бо не раз бувало так, що воли рятували цінні речі від знищення, а ^батько ледве не криком кричав, що потім усе ж одно тих речей ніхто не бачить, вони замішені в чотирьох стінах, ними милуються самі лиш колекціонери, як скупі лицарі, і мені уявилися підвали, .повні старих підсвічників, ікон, дерев'яних голівок янголів, куди скускається поночі власник колекції^ щоб жадібно торкнутися руками й поглядом своїх скарбів. ".Усе треба віддавати в музеї,— доводив батько,— тільки в музеї".— "Але ж не все варто виставляти в мувеях,— заперечували йому, — і не все виставляється там, хіба краще, щоб не пропадало., як пропадає маса звичаїв, слів, котрі вмирають разом в речами і звичаями". —"А ти скажи, скажи;— кричав на батьки приятель^— з чого починалася "Третьяковка", що було б, якби не збирали друзі рисунків Жо-дільяні?" — "О, це ви знаєте, ви знаєте надто багато",— уже втрачав аргументи батько, а тільки сердився, я ставала в душі то на його бік, то на бік приятелів і теж намагалася щось докинути до суперечки,— а от зараз теж не знала, що краще: чи аби той дзвіночок десь загубився серед мотлоху, чи аби його взяв той дурний фотограф? Може, усе залежить від індивідуальності колекціонера? Чи — ні? Чи річ у самому явищі, в суті його? Л в вірю., що це тільки сутяжництво, жадоба, прашеиня наживи — мі, тут в багато своїх відтінків, які треба зрозуміти і в яких ігреба розібратися.

; Я бачила забиті хрест-нахрест по вікнах старі й чорні, але ж які гарні карельські хати, де вже ніхто не жив і жити не збирався; більші й менші

покинуті хутори — що там той весільний дзвіночок поряд з хатами, дзвіницями в лісових хащах,— на ті дзвіниці натикалися тільки окремі туристи, що блукали неходженими дорогами, не передбаченими ніякими туристськими маршрутами,— і доля такої дзвіниці, старої, як вишивка й карельські загадки, залежала від доброї чи злої волі туриста. Можна було мудро зазначити па карті хоча б приблизно, де вона стоїть. Можна було вламатися туди й обдерти наличники, надщербити тонку дерев'яну різьбу — хоч таким чином щось рятувалося, не зігнило б дощенту,— чи не так? А можна було вчинити веселу пожежу з галасом і дикими танцями довкруг шаленого вогнища. Як часто спалахують ті старі дзвіниці, сказати важко, бо ж не все фіксується, але ж бувають і такі випадки.

Фотограф' добре знав, чого хоче,— він дошукувався адресу, однієї старої вчительки, бо саме до неї колись був потрапив дуже гарної роботи ломберний столик, виконаний: на початку століття відомим старим майстром-черво-нодеревцем на замовлення багатого купця.

Я ходила за фотографом від хати до хати в селі — він почувався вільно, господарно не тільки тому, що був родом з тих країв, а батько його працював тут поблизу заготівельником пушнини,— він уже зроду буя такий — гос-подарний і певний себе, і, розпитуючи про столик, він також вивідував, чи не мав хто самовара, і таки натрапив на самовар, і йому дали не тільки той самовар, а ще також полотняну торбу, аби туди самовар покласти. Я пробувала заплатити гроші за самовар, щоб присоромити якось фотографа, але він не дозволив мені того зробити, обіцяв бабусі переслати гроші потім, навіть записав адресу, і називав бабусю по імені й по батькові, придобрювався, і раптом, виявилося, що стара знав, де жила колись учителька, яка мала ломберний столик... Ми пішли до тої хати, і мені хотілося й не хотілося водночас, щоб столик знайшовся, і двоїлися почуття цікавості й бажання, аби тому чоловікові не поталанило зовсім. Я уявляла, як би він поставив # себе на дачі той ломберний столик, а на ньому — самовар, і як би він пив чай, і присьорбував, і хвалився, як усе це йому пощастило роздобути, викликаючи заздрість сусідів на дачі. І все-таки — а чи хотіла б я мати той ломберний столик, який міг уже досі піти на розпал у селянській хаті,

чи той самовар, який діти ладні здати на металобрухт? Що краще — нехай такі речі йдуть у небуття чи опиняються все-таки в чиїхось руках — лихих чи добрих, мудрих чи дурних людей, але таких, що знають ціну тим речам?

Слідів ломберного столика ми так і не знайшли, зате роздобули в'яленої риби. По довгих пошуках і випрошуваннях нам таки продав її старий фіни, маленький, пропахлий горілкою, рибою, водою і вигорілим хмизом,— сонце заходило, воно зовсім не робило воду в озері червоною, по воді слалася срібна дорога, у тому сріблі чорно гойдався човен, старий фінн нанизував на шворку в'ялену срібну рибу, декотра була вже приіржавіла всередині, то таку він викидав, риба наче подзвонювала, така була висохла, від неї пахло сіллю — раніше я ніколи не думала, що сіль може пахнути. Фінн рахував рибу, а потім перестав рахувати, і фотограф складав її у мішок, хитро мені підморгнувши: і тут щось "капнуло" понад заплановане! Фінн потім так само не порахував грошей, які ми йому заплатили, він був п'яний, як зимова північна ніч, і щось оповідав про якусь важку свою недугу й норовливу жінку, а сонце сідало на воду, і було десь там на межі неба й землі, як перевернутий догори днищем рибальський човен — як же все те рвало душу, хай йому біс! Десь злилися в одне всі озера, усі хутори — і цей ось, де старий фінн ладував нам повен мішок риби, і той, де над самим берегом стояла, вся, як новенька, укрита жовтим тесом, порятована від пожежі й розкрадання церковця, її відбиток плавав у воді і теж світився новизною й нереальністю, по траві блукали округлі вівці, тихенько дзвонячи дзвіночками й побекуючи в надвечір'я. А також до того додалася самотня, стара й зчорніла на рівнині хата карельська — вона зосталася одна-едина з усього села, але в ній світився вогник, бо приїздив у ту хату з весни на всеньке літо старий письменник,— то був його рідний хутір, з якого досі всі люди давно вже вибралися в місто, а він один вертав до тої хати і писав там свій великий, довгий роман про велике місто. І до побаченого додалася нараз Денисова оповідь про міраж, який він бачив у казахстанському сте-Щ — У голубуватому, тремтячому мареві стояло село, білі хати, одна будова була найбільша, бачилася виразно, а.біля неї чіткою рискою — стовпець якийсь придорожній.

Денис не повірив, коли йому сказали, що то міраж,— а водночас правда, бо той міраж був абсолютним відбитком поселення, що стояло десь кілометрів за сімдесят від того місця, де зупинилася їхня машина, й видимим, ясна річ, звідтіль не могло бути. 8а кілька годин, уже надвечір, вони й справді прибули до того селища,— реального.

"Що ви думаєте з приводу літаючих тарілок?" — спитав мене фотограф.

"А ви що думаєте з приводу покинутих хат?" — запитала його я. Він шукав ломберний столик — це його обходило тоді понад усе на світі.

— Вода? Спадає, на мою думку,— відказала Мар'яна, хоча насправді ніяк не орієнтувалася, що воно діялося з водою. Бачила тільки ту ж напівсліпу з остраху машину, яку мусила тепер пильнувати, принаймні вряди-годи поглядаючи на неї з вікна, бо нічого більше не могла і не вміла,— треба було тільки поглядати з вікна, а у присмерку запалити світло, щоб усі знали, що в машини є захисток і сторож, і її пильнують, про неї дбають і не покинули напризволяще. Мар'яна вже напевно знала, що зостанеться на дачі сама, а Денис таки поїде, аби тільки був катер,— він таки поїде, і нічого не значать його не дуже впевнені заперечування.

І раптом Мар'яну взяв острах — а що, коли вода підпі-меться зовсім високо, і все опиниться на дні, не тільки машина, а й хати, і вона сама — усе опиниться на дні?

Подивилася на Дениса — навіть при тому, що він був роздратований, в ньому почувалася та постійна певність, надійність, яка була потрібна Мар'яні, це її батькові могло спасти на думку щось отаке дурне, шалене, несусвітеп-не майже, він би з того приводу міг вивести цілу якусь філософію, а Денисові таке й уявитися не могло б, і з ним такого статися пе могло б — гіри ньому нічого такого не могло б статися.

Перебравши всі книжки на полиці,— він знав їх віддавна, кожна була перечитана — Денис врешті таки вибрав якусь, знову витягнувся па ліжку й почав читати, старанно намагаючись увійти в зміст написаного, звести докупи принаймні слова й речення.

"Бридня — половина тої писанини,— думалося йому, він перечитував по декілька разів одне й те ж речення, а поміж чужими словами встрягали ще й власні думки: — Бридпя майже усе це, людина може дуже легко обійтися без того, слово честі, це ж таки не хліб, хоч би там що говорилося".

— Денисе, ти піди довідайся, де можна роздобути човна, бо інакше хіба попливеш до причалу брасом або кролем.

— Тобі, я бачу, смішно,— він раптом схопився, обурений, зачеплений за живе насмішкою, що вчулася йому в голосі Мар'яни.— Тут і справді не знаєш, як до міста добратися, мене чекають на тренуванні, я домовлявся увечері зустрітися з Максимом — я людей підводжу, вони задля мене час гайнують, а Мар'яні смішки!

Мар'яна здивовано кліпала віями: про тренування вона вже наслухалася і вже зрозуміла, що то просто зачіпка, просто якась спроба Дениса довести їм обом, що звідси справді треба вирушати, що треба шукати найменшої можливості вибратися з Осокорок, бо волога й всепроникна холоднеча, й зухвале дихання ріки заважають думати, заважають розуміти одне одного й чути навіть власні слова. Тренування випливло зранку, коли Денис побачив перед собою воду як непереборну перепону для повернення у місто; ну а Максим — що за Максим, перший раз про Максима балачка, який же це Максим? І чому Денис не думає, що їй доведеться залишитися таки тут самій-самісінь-кій на ніч і пильнувати цю розтелепаиу автомашину, хіба ж годиться зараз так між собою розмовляти? Але вона знову зуміла промовчати, тільки по-дитячому здивовано кліпала віями й так якось здвигнула плечем, аж Денис і собі замовк, похмуро став одягати брезентову хламиду з капюшоном, а потім озув чоботи. Робив він усе те поволі, ніби дуже

нелегко було натягнути на себе ті важкі й великі гумові чоботи, якими користувався тільки на дачі й ніколи не вийшов би в них у місті. Мар'яна стежила за кожним його рухом і бачила, що він намагається погамувати своє роздратування, і розуміла, що вона тут ні при чому, він гнівається не па неї, а на обставини, на своє безсилля, й на те, що вона, Мар'яна, те безсилля бачить і знає, що нічого тут не порадиш, зовсім нічого не порадиш. Бона не уміла сприймати усе це разом,— у сукупності, не-роз'єднаним — і цю його нетерпимість, нерозуміння жартів з приводу якихось його помилок чи слабостей: кепкувати можна з кого завгодно, тільки не з Дениса, не з його карате, й курсових, і невдалих, пезапатентованих винаходів, і з любові до автомашини, і з цих гумових чобіт, із смішних його базікань, і...

А час таки рухається, хоч як би поволі пересувалася годинникова стрілка, і він зараз піде, знайде човна, а потім відпливе до пристані, а звідти далі, до Києва, і залишить її тут, із своєю бридкою, лупоокою, шаленою машиною, яка слухається тільки його, покірна йому, як пес, і в той же час тримає його в залежності від своїх примх,— але бог в нею, з машиною, дурниці, просто поганий настрій. Може, це випробування водою? Адже існувало колись випробування вогнем. Здається, вони знайомі мільйон років, і це зовсім не заважало їм виявляти зацікавлення одне до одного, з нетерпінням чекати зустрічей, сподіватися радості від побачень і вибачати слабості — приймати усе так, як було дано, не терзаючи одне одного вимогами бути іншим — не має значення, кращим чи найкращим — просто іншим. Хіба ж неправда, що люди свої вимоги до ближніх виводять із власного розуміння добра і зла, не' враховуючи часом не тільки можливостей, рівня і бажання того іншого, а й навіть об'єктивних визначень і окреслень того ж добра чи зла, справедливості чи істини.

— Денисе, почекай, не йди, ще маєш час,— сказала Мар'яна,— дивись, он сонце визирнуло, може, розпогодиться, і вода спаде...

— Вода не залежить зараз від сонця,— він дивився не на неї чи на сонце, а на годинник. Справді, можна було ще заждати, не.йти, він,

однак, дуже знехотя потягнув за шнурочок під підборіддям, стягнув тим шнурком брезентового плаща. Проклята повінь, пе могла зачекати всього якийсь один день — рушила, піднялася вода, якщо дивитись збоку, не дбаючи про те, що насправді несе з собою повінь: розбурхану стихію, невтримність, незалежність. Світ набуває дивного забарвлення —-зеленувато-сірий світ, пливе Київ, пливуть береги, тремтить дерево на крихітному острівці суші, ще полишеному посеред води, і птах самотньо вчепився на вершечок осокора, ще трохи — й осокори зарожевіють на сонці, тонкі молодесенькі пагінці випростаються й на очах ніби ростимуть, збільшуватимуться, а вода тим часом не спадає. Для стороннього спостерігача це навіть дуже гарна картина, але сторонні спостерігачі нічого не відчувають шкірою, їм не болить, і вони можуть тільки засвідчити той чи інший факт. Але хіба той засвідчений ними факт достоту відповідає істині?

— Добре, я не піду,— він майже з люттю скинув гумов-ці, у них зітхнули й хлюпнули рештки води. Він перехилив чобіт, і вода стекла краплями па підлогу, ті гумовці не рятували від мокречі, від вільгості, що поволі впозала в кімнату й заповнювала її, ніби1 намагалася витиснути звідти і людей, і речі.

Денис попереставляв усе знову на свої давні місця — обшарпане, колись шкіряне крісло під вікно, у закуток; там завжди сиділа Денисова мама й читала книжку, світло падало зліва, і їй це подобалось, а також впадали в око осокори — це їй також подобалось. Місце для дачі вибирала вона," це було дуже давно. Денис звик до цього весняно-літнього свого притулку, як до спогадів про дитинство, дача була просто символом того дитинства, скопана земля, вишні, трояндові кущі, підв'язані тонким, міцним мотузочком і підперті обструганою тичкою, аби не заламувались гілки й стебла під важкими, надміру великими головами троянд — таких квітів Денис не бачив ніколи й ні в кого, вони пахли запаморочливо й сумно, і часом цей запах пе-> реслідував його, йому здазалося, що навіть материні руки пахнуть трояндами, гіркуватий смак листя й не достиглих ще помідорів також прикипав до маминих рук, коли вона прополювала город.

— Проклята повінь,— він шпурнув— гумовці у куток, туди, де їм і належало бути — у куток біля дверей, а стіл мусив стояти, спираючись старою спиною, гострим ребром об стіну, бо інакше міг би похитнутися від старості, на нього не можна було б покласти руки — він би завалився, розкарячивши ноги, як новонароджене телятко.

Картину — потемнілий від часу натюрморт, де морква нічим пе відрізняється від картоплі, а заячі вуха сумно звисали за край стільця,— Мар'яна обтерла щойно від пилу, залишивши висіти па старому місці, і тільки там, де мусила б висіти старенька, полатана кацавейка Денисової мами^ в якій вона завжди виходила надвір ранньою весною, щоб оглянути своє царство, володіння свої оцінити й із задумою великого стратега вирішити, де цього року садити картоплю, а де призначити місце для помідорів, гороху й салату,— там тепер скромно, ніяково звісивши плече-нята, тулився Мар'янин халатик, голубий, з якимись квіточками, і Денис не знати чому розчулився од виду того халатика.

— ^Проклята повінь,— пробурмотів він ще раз і торкнувся Мар'яниного плеча, вона приступила до нього, стала впритул, так само* впритул дивлячись йому в очі, зіниці його завжди були збільшені, від того очі здавалися майже чорними. Він цілував Мар'яну і вже більше ні про що не думав, навіть про час, який минав дуже поволі, тягнучи за собою не стільки новин, скільки давніх спогадів.

"Проклята повінь, та що ж це таке, Мар'яно, слухай, та невже мені коли-пебудь може розхотітися бачити й любити перламутрове твоє тіло, твоє волосся, що ось зараз заважає мені дихати, відсторони геть ці свої коси, вони забивають мені дух, твоє тіло світиться у сонці й у місяці, здається прозорим посеред ночі, а ти мружиш очі, щоб навіть у пітьмі побачити мене, я знаю — ти хочеш бачити мене й тільки мене,— можеш дорікати мені самовпевненістю, але якось так воно вийшло, що ти хочеш бачити тільки мене. Зі мною такого бути не може, Мар'яно, якось так уже вийшло, що я охоче дивлюсь на білий світ і на кожну гарну дівчину, хоч це не повинно тебе анітрохи тривожити — навіть якби колись і якось і десь я мав іншу дівчину, то все одно я любитиму тебе, твою золотаву

незахи-' щеність, твою піддатливість і доброту... Проклята повінь, я чомусь пе можу втримати сьогодні слів, а не можна ж дурити себе безконечно й словами замінювати все суще на землі. Навіть коли це тексти шекспірівських сонетів.

Називаєш речі, предмети, почуття, абстрактні поняття, а так називаєш, наче понять тих або ж і навіть самих предметів нема, вони можуть не існувати — дарма, аби були слова, і ти крутишся поміж слів, як у павутинні,— це ж можна так усе життя прожити тільки за рахунок слів, без вчинків, але ти ж не хочеш, Мар'яно, бути сентиментальною панною, — ах, ах, маленька ніжка, довга сукня, дівоча стрункість шиї й золоте волосся зібрано у вузол — так ще більше помітна стрункість шийки, а ніжка — з-під довгої сукні; екіпаж подано, коні, гусари, й поли шуби — і нема про що думати, які в біса вчинки, коли все йде, як річка тече,— за тебе хтось інший мусить щось чинити, щось робити... Знаю, знаю, це не про тебе, проклята повінь, як вона заважає мені, ти собі навіть уявити не можеш".

Химерна танцівниця стала на краєчок муру й танцює, а з нею разом, піднявши пальцями подоли білих спідниць, кружляє береза, переступає інтелігентно й делікатно взутими в червоні черевики сосна, скептично дивиться на все дуб, але ось осокори рушили, рушили, подалися з місця, і все по колу, по колу, спершу тихенько й м'яко, а потім уже доокруж і поволі доходить майже до шалу, бо та дівчинка, така тоненька, з в'юнким тілом і шаленою невтомністю, уже ступила за мур, і вони мусять, мусять її підтримувати, щоб не упала, під нею стеляться покірно розхилені обійми осокорів, і неприступність дуба вже давно зламана. Це неправда, що він такий неприступний, ду$ стрясає гіллям у рудій пристрасті, і осокори не пускають її від себе, а вона й не боїться нічого, не жахається висоти, вона кружляє й кружляє у високості, над водою здіймаються птахи, крила в них заламані, як у неї — розкинуті легкі руки, але в тій заламаності пема анітрохи трагічг-ного, бо існує простір, безмежність, і в тій безмежності є можливість для стрімкого руху, в тій безмежності є притулок для людини, для двох людей є притулок і захист.

— Проклята повінь,— бурмоче Денис, зариваючись обличчям в густе Мар'янине волосся.

Вона зпае, він усе одно зараз піде, але тепер це ніби вже й пе турбує її — нехай собі йде, може йти і залишити її з тією машиною: вона нічого не боїться.

— Коли ти лежиш, Мар'яно, твої груди все так само зухвало напинають матерію, що прикриває їх від мого зору, а живіт твій схожий па округлу, рум'яну й пахучу хлібину, і мені хочеться торкнутися устами твоїх уст, твоїх золотавих веспяпок... Як шкода, що вже до мене склали "Пісшо пісень", Мар'яно...

Добре, що тоді, у Карелії, Дениса не було поряд, я слухала б його й могла не почути багато з того, що говорила мені земля, яку відкривала крок за кроком і додавала до знаного, любленого, береженого й важливого все нею розказане, показане й навіть дане. Кажуть, що щедро дарувати не кожен умів, але й не кожен у просторі й спокої уміє побачити щедрість і доброту.

Врешті я побувала-таки в Кижах. Сонце світило рівно настільки, щоб не було холодно, а в якісь хвилини так і по-справжпьому тепло було. Теплінь ця нагадувала мені нашу осінню погоду, десь так на початку жовтня, коли в тому сонячному промінні вчувається останній спалах жару й літа, і трава тоді пахне, хоча вже жовтіє і никне, і по-особливому дихає кора дерева і сама земля також.

Не можу всоте розповісти про Кижі. Профанацією здається. Г так само профанацією виглядає те паломництво на святий од мистецтва острів, і оглядини ікон, і бездарне мурмотіння екскурсовода — така гарна молоденька дівчинка, було враження, ніби вона складала екзамен, затиналася, заникувалася, замовкала — і врешті починала скоромовкою, швидко й без зупинки, напам'ять переповідати текст: двадцять критих осиковим лемехом голів Преображенськбї церкви при різному освітленні

мають різний колір, бо той дивовижний лемех наділений властивістю у різні пори дня і року передавати і відбивати мінливі барви неба,— точнісінько так усе записано й у путівнику.

Ці путівники — краще б у них менше тих красивих слів, а більше — точної інформації, яку не заперечиш ніяк і нічим. Красиві слова не викликають емоцій, у таких випадках самі факти дають більше поштовху до зацікавлення, а слова здаються висохлими, затисненими поміж сторінок книжок квіточками.

Я дивилася на карельські берези й на церкви в Кижах і жалкувала, що відкриття їх належить не мені. Досить заплющити очі й не помічати тШ великої кількості людей, які дивляться і будуть дивитися на ті берези, так само й тих, кому спало на думку чи несамовито забажалося побачити церкву в Кижах. Обмацують тисячі очей. Вимовляються мільйони слів. Мільйони ж ніг вступають на погост, і мільйони рук торкаються дверей при вході на погост... Доступна — й недоступна. Музейний експонат і святиня. Росте довкола по рівчаках, на берегах Онего малинова за-рость і родить невеличкі, солодкі, такі несподівані цією північною солодкістю плоди. Цвіте також жовто дика вузька кущувата горобина, звана пижмою, і ще безіменна — для мене безіменна — висока, з подовгастими рожевими тонкими стрілочками, до яких лиш торкаєшся, а вони, вистиглі, розтуляються, як розтяті, й випускають на волю безліч крихітних парашутиків з насінниками, й насінники розлітаються, розсіваються, падають на землю і на воду.

острів звідусюди обвівають вітри. їх безліч плаває по озеру, тих острівців, вони наче теж погойдуються, мов зелені плоти, на яких довіку приречені — чи й самі забажали плисти не знати куди й за чим — берези, трави і малини...

Чи природа потребує, аби її прихваляти? Немає бридких на землі місць, і кожне несе в собі свій характер, і кожному молитися треба, як богові, а хіба можна змусити до молитви?

Кого ми вмовляємо, що гарне — це гарне? Кого переконуємо, що це — любити треба? Себе ж таки чи молодше од нас покоління, котре з грюкотом модних черевиків збігав зі сходів давньої дерев'яної церкви? Звідки мав прийти до нас настрій поваги й любові — від споглядання, від прийняття — чи від слів і намовлянь? Замало слів — і вадосить умовлянь. Обридають і починають впливати від супротивного.

— То як зробити, щоб воно жило в кожному, те щось дивовижне, та краса несказанна, про яку й справді сказати годі?

Його кажеш, таку церкву будуючи, таке озеро перетинаючи, такій церкві вклоняючись, очима поглинаючи розлогість, безконечну майже, того озера, холодного, сріблястого — здається, ось гамкнула його на горизонті довга пасмуга густо порослих високих дерев, що вигналися ніби аж із самого дна, з глибини озера, і там наче їх коріння — та ось раптом, досі зімкнуті воєдино, вони той тривкий і міцний ланцюг розривають, і перед очима постають на місці пасмуги два острови, що віддаляються й віддаляються один від одного, й у широкий прохід поміж ними, як крізь зачаровані ворота, проходить з дня нинішнього у день минулий, давніший, звичайна, буденна "Комета-6" чи ракета на підводних крилах...

Це так, як у науково-фантастичних романах — машина часу, зміщення понять. При наближенні до острова бачиш ліворуч многоглаву церкву, високу дзвіницю, а поза ними, ніби прикрита їх ширшими плечима од вітрів і захищена — трохи менша церковця стоїть. Праворуч же — високі стріли підйомних кранів, там іде будівництво... Не в'яжеться? Заважав сприйняти, увійти в тишу, увібрати її у себе. Цікаво, що сказали б на те наші предки, ті майстри, що будували свою церкву, опинившись на нашому місці? Як би пов'язали одне з одним? Чи прийняли б нас і наше, як ми приймаємо їх і їхнє? От тільки їхнє віки стоїть, а наше скільки стоятиме?

Не думати, не мучитись? Не бажати відповідати за те, чого не чинила, в чому не завинила? Падаю у пахучу полинову траву горілиць і бачу —

пливе острів, пливе сама собою многоглава церква із сріблом куполів, пливе наді мною трава разом із хмарами, і з хвилями води, і жовтими знаками кранів у сріблястому небі, і пливуть мислі й не дають спокою, не заїси їх жменею соковитої малини, вибраної в кущів під самою Преображенською церквою — а може, під хатою карельського селянина, а може, над берегом Оневького озера. Суворо дивляться із старих ікон на мене давні боги, суворо дивляться на мене очі майбутніх нащадків — то як же так: не ти відповідальна, а хто ж тоді?

На кого складаєш вину й провину? Он глянь: хтось інший з таким же незакаламученим сумлінням складає вину на тебе. А хтось і гадки не має про якусь там вину, про гріх там якийсь — безгрішні грішники, хто ми, що ми? І будемо — якими? І вмремо — якими?

Премудрість — Софія у червоному одіянні. І замкнені царські ворота, й стовпи, й хрести, й маленькі емалі — все пливе наді мною разом із банями церковними, різьбленими наличниками вікон, гарно названими "рушниками", тонко різанимиї ажурно, і гульбищами, й застоллям, які були і котрих на тім місці вже не було.

А коли вернутися ще далі, то доходиш до того, що назва "Кижі" походить від древнього, дохристиянського, язичницького, але ж не безбожного "кижат" — ігрища, і, як пише мудрий путівник, мабуть, колись тут справлялися справді ігрища язичників-карелів, тут співалися пісні, тут, може, кидав у траву молоду дівку молодий карел-язичпик, і вона не помічала ані того, що поряд близько палахкотить гарячий вогонь, і так само поряд хвилі — підступають близько, злодійкувато і хтиво.

Сказали мені, що я на цілий місяць,— на місяць рівно — запізнилася. У селищі Калевала в першу неділю липня — ігрища... Тепер хочу принаймні Калевалу побачити. Мушу. Хочу. І не тільки Калевалу.

І заплющу очі на те, що всё вже оглянуте, побачене іншими, очима обмацане, долонями — також обмацане, словами обсуджене, з визначеною ціною й усталеною вартістю.

. Дивно, чому не маю того ж відчуття непервинності, коли читаю книжку, коли перечитую рядки, яким хоч і дві тисячі літ? Чому не думаю про це, оглядаючи кйртинц Ель Греко чи й ще давніші? Може, тому, що не зобов'язана про них говорити? Не змушена нічим визначати їх вартість і своє до них ставлення? Не знаю, може, й тому. Або тому, що книжку ж на самоті читаєш. Звичайно, Ель Греко заважають дивитися, дихають у спину, говорять, перемовляються, судять; і театр, і кіно, ясна річ, не для мене самої, не сам на сам, і тому, впору це зрозумівши, абстрагуєшся від того дихання над вухом, а в кіно — то й ще більше, не помічаєш сусіда, не чуєш човгання ніг.

Так само колись же у храмі молилися — у натовпі, а водночас на самоті, із своїм богом сам на сам.

То чого ж я хочу? Може, того, щоб усі — уже після мене — приходили до мною збудованого храму? Щоб я їм

4 9—236

97

вказала перша на щось нове, їм досі не знане, і пішла б собі далі, а люди нехай би паломництва влаштовували, дивувалися на мною зроблене? А хіба майже кожен такого не прагне — тільки не кожен признається у тому.

Вигадали байку тут, у Карелії: начебто майстер, на ймення Нестор, побудувавши храм, оту маленьку й таку розкішну церкву, кинув сокиру свою в озеро. Пояснювати можна різно. Чи то не хотів будувати нічого більше, чи то не умів краще, чи то тим самим наказав: шукайте мою

сокиру, знайдете — аж тоді щось рівне моєму храмові вибудуєте. Усякого тлумачити можна. Та тільки справа така, що легенду вже тепер вигадали для власної втіхи сучасні поети, котрі юрмами ходять у Кижі милуватися храмом, шукаючи собі там натхнення, сподіваючись, що запліднять власні душі тою невимовною красою,— вигадали, щоб мати готовий літературний образ до вжитку, обертати то так, то сяк ту вигадку, а в народі такої легенди не було, не існує вона насправді — просто літературна забавка, фальсифікація.

Отож таки добре вийшло, пощастило мені: фальшивку сама могла б і не розпізнати, а ось прочитала докладну, науково обгрунтовану статтю у книжці про карельську поезію — і там зазначено щодо цієї легенди — мовляв, нема її.

А от же прижилася, красива, доречна, поетами заримована десятки разів по-різному. Добре, що не завжди таке приживається. Знову ж таки — з приводу карельських загадок (досить цікава, треба сказати, книжечка): фальшиві загадки не прижилися, умерли. Неорганічні, от у чім річ. Такої книжки про українські загадки не зустрічала. Зрештою, може, до рук не потрапляла. У нас загадки віддавна ніби віддані дітям для забавки, їм віддавна вже належать і сприймаються як дитяча гра — я над тим досі і не розмірковувала навіть.

Отож я лежала горілиць просто неба карельського, й пливла з островом по широкій онезькій воді, і дивилася у гладеньку тишу води при острівцях і в бурхливу глибину з гребенями завихреної хвилі, і думала, як тут гарно до крику безмовного, і які тут чайки біло-срібні, і які тут ріки, яких я ще не бачила, і які тут вишивки, і ікони, і різьблені наличники вікон, і як я безмірно, стосильно хочу додому, і як добре, що земля і тут, і деінде, і ще десь далі настільки прекрасна, аж від пуповини самої починаєш

боляче відчувати: як хочеш додому. Щоб там лежати горілиць — і живою, і мертвою. Щоб тільки там.

в така загадка з запитанням у карелів, загадка-лічилоч-ка; а починається словами: що таке один? І дається у різних районах Карелії два варіанти відповідей: "Один — це я". Або ою: "Один — це ніщо". Дуже припала мені до вподоби лічилочка-загадоч-ка. Один — це ніщо. Я один — це також ще ніщо... А от*..

— Денисе,— раптом виринає запитання, із глибини свідомості виринає, бо Мар'яна хотіла запитати про це давно, дуже давно — ще вранці, ще тоді, коли він так злостився на повінь, а може, й на неї, ніби це вона, Мар'яна, спричинилася до повені, наворожила чи викликала на людей ту повінь,— Денисе, а як справи з піснями твоєї матері?

Відсторонився — відразу й без роздумів — від Мар'яни, і вона злякалася, зіщулилася, знітилась, їй хотілося повернути назад своє запитання, але ж слова вже впали; вони тримались мить у повітрі й упали, як камінці, торкаючи знову спогади, повертаючи до минулого, а також і до огидного суворого ранку, коли він, Денис, уздрів воду під вікнами, до його бездіяльності й до думок про те, що не над усім людина владна. Над смертю, наприклад, і над пам'яттю теж не завжди, навіть над власними словами інколи не владна, над словами, за наслідки яких поручитися годі. Він ще далі відсунувся від Мар'яни, під саму стіну, дивився угору, над собою бачив небілену стелю, мама білила її сама завжди; що вона, ця дівчинка, запитала? Чому вона зараз, саме зараз питає про мамині пісні?

Адже кожна людина має право на якусь зовсім свою, цілком свою справу, таємницю, яку не мусить і не зобов'язана відкривати нікому в світі.

Хіба ж ні? Хіба ж вільно втручатися в усе, доторкатися до всього — якою б близькою тобі людина не була, чи мусить вона все твоє мати й для себе? . — Що ти маєш на увазі?

— Я питаю... я питаю, як з маминими піснями, чи щось вийде з твоєї ідеї, чи можна їх випустити платівкою, якби я могла, я б допомогла тобі, але ж у мене зовсім нема знайомих.

Микало десь усередині від болю й дивної хвилі нехоті — нащо вона запитала про це й говорить, говорить, щось пояснює, краще б мовчала, як безглуздо й нерозумно ці

4*

'жінки вміють усе руйнувати — от ніби ж сама щойно все . порятувала, повернулася до вчорашнього дня, втишила роздратування — і от маєш тобі, ні з того ні з сього,— про мамині пісні, хіба ж вона мала право зараз, саме зараз, коли там, за вікнами, повінь, а вони тут удвох були — самі, їм дарма стало до повені, до всього світу, їм було добре — та ні, коли ти ситий і ставиш на стіл таріль з яблуками, то нащо фарисействувати, і зітхати, й казати, що от як зле є на світі — десь там далеко, хто його знав де,— діти, які вмирають від голоду.

— Я ж казав тобі, що мушу сьогодні побачитися з Максимом,— він уже підвівся, усе ще дивлячись повз неї, не на неї,— здається, я ж казав тобі, що мушу з ним зустрітися, це ж якраз саме з приводу того, що ти питаєш.

Надаремно намагаючись згадати, хто ж той Максим і чи таки говорив Денис про нього раніше, вона ніяк не могла зв'язати того не знайомого для неї і через те не існуючого Максима з піснями Денисової матері.

Стрічки із записами маминих пісень — це було найвище його багатство, та саме такого слова він би не вимовив ніколи в світі, він вдавав байдужість, відчуженість, коли з тої мертвої стрічки долинав мамин хрипкуватий уже, зболілий голос, він знав, записуючи, що то —

кінець, те записування. Спроба утримати щось і утривалити остаточно підказувала їм обом, що то — кінець, він нічого не говорив навіть батькові, вони писали тільки удвох, вона згадувала й згадувала, пісні приходили до неї звідкись, ще навіть ніби не з її власного життя, а з того далекого минулого, в якому вона й не існувала, з яким була зв'язана тільки прадідами і пам'яттю роду. Незлічима кількість пісень ніби утримувала її у житті, тримала, підтримувала, утримувала, і доки вона могла згадати хоча б один рядок, одну мелодію, одну навіть ноту — доти вона повинна була, могла ще жити, і тому він записував поволі, не все відразу, забобонно сподіваючись продовжити цим материне життя, продовжити спілкування з нею, яке саме тепер, в останні місяці її оюиття, стало йому неймовірно потрібним. Денис розкрив у матері такі риси, яких не помічав досі — може, вони тепер особливо різко й виразно вибралися назовні, набрали нової сили, ніби мати хотіла вихлюпнути, віддати всі запаси доброти і життєвих знань, розуміння світу й людей і поділитися ними з сином, з усіма, кого знала й кого не знала. Відчула й те його немовлене вголос бажання — син боявся уразити її, боявся напімнути, не хотів дати їй зрозуміти, що він усвідомлює й знав навіть добре про близькість кінця її життя, а вона зрозуміла або ою серцем відчула й сама запропонувала: "Запиши мої пісні, у мене щось останнім часом,— вона при тому всміхалась,— з пам'яттю гірше, починаю забувати, плутаються мелодії і тексти, слова плутаються, хто зна, поки матимеш сина, а я. онука, то й геть-чисто все забуду, колискову не змооюу заспіватщ як запишеш — послухаю сама себе та й згадаю..."

Вона вдягла чисту, майже нову сукню і була врочиста, уся зібрана й навіть натхненна, коли він перший раз почав записувати. Магнітофон був їй байдужий, вона не боялася його, тримала в долоні мікрофон, як звичне щось — те, до чого віддавна призвичаїлась у побуті, але, поглядаючи на сина, ніяковіла, тихий рум'янець узявся на щоках, і таки було те, що називається натхненням — воно прозирало з очей, з голосу, з легенького поруху уст, коли раптом забувала справді слово; траплялося так, що вона згадувала кілька варіацій однієї пісні, він дивувався, як трималися у пам'яті її ті нюанси, відтінки, і згадував мамине село, вузький потік з гір, кладку через нього, школу на пагорбі й синюваті світанки в лісі або на

покосі, він знав, що навряд чи поїде тепер туди, може, колись, згодом, але таки пам'ятав,, як струмували майже під ногами хвилі веселі, чисті а він дивився па них, і до нього саме тоді прийшло напівдитяче, але зовсім виразне, якесь аж тверезе розуміння минучості людського життя й вічності самої сутності людини. Словами він би не міг тоді цього пояснити і нічого не міг сказати матері, коли вона здивувалася, що він несподівано прибіг до неї, притулився міцно, намагаючись не відпустити від себе, і нічого не сказав про дивне відчуття, що замішалося із страху, любові й радості заразом.

Мати ще жила, коли він запросив до себе приятелів, вони всі разом слухали пісні, і тоді хтось порадив Денисові, що ті пісні треба опублікувати — і тексти, й мелодії, звичайно, але для нього материні пісні — то материн голос, тексти й ноти роблять їх якимись чужими, нічиїми, зберегти їх може тільки її спів. Так почалася та спроба утривалити мамині пісні навічно, в її голосі, тепер він знав, що, може, це набагато ваоюливіше від його відкриттів власних — запатентованих чи ще не запатентованих, оплачених чи не оплачених грошима й визнанням. Тут йому не йшлося про оплату, хоча він вважав, по-діловому міркуючи, що всяка праця, навіть найменша, мусить бути оцінена, і він не мав ніколи охоти робити щось задарма, а за це він би не міг ні сподіватися, ні просити оплати, ані похвали,— йому потрібна була підтримка, щоб усе довести до кінця, він шукав людей, які могли б порадити, допомогти...

Та як не дивно — він майоюе не говорив про ті пісні з Мар'яною.

Вона тільки раз слухала їх; сиділа, потонувши в звучанні доброго голосу, який чула за життя, і їй було моторошно трохи від присутності того голосу, від його впливу на неї — адже слухала раніше записи голосу померлих уже співаків, але не думала, що ось голос живе без них, сам по собі, не відчувала в тому нічого надприродного — а тут подумала знову, як у дитинстві, що, мооке, людський голос і вимовлені людиною слова залишаються жити дуже довго, після смерті того, 'хто їх вимовляв, тільки нам не стає часу, хисту, терпіння й мудрості вслухатися уважно в ті голоси, а почути їх нам би, мабуть, дуже придалося.

Денис не радився з Мар'яною, що має робити; йому не хотілося чомусь втягати у цю справу й Мар'яну, він мусив усього домагатися власними силами, а помічниками могли бути тільки сторонні люди, яких не в'язали з Денисом спогади про матір. Сентиментів йому не бажалося зовсім, він робив просто важливу справу, він уважав її потрібною — не тільки для себе, а й для багатьох людей, які потім могли б так чи інакше скористатися з маминих пісень.

— Чому ти зараз про це спитала? — він уже стояв, заслонивши собою вікно, Мар'яна бачила ніби тільки силует хлопця, широкі плечі й недбалий рух, коли він поправляв волосся, часом їй здавалося, що він усе робить недбало тільки тоді, коли вона дивиться на нього, коли вона поряд з ним, наче хотів тією недбалістю підкреслити і якесь своє трохи недбале ставлення до неї — показати свою упевненість у тому, що вона при ньому назавжди, як його власне тіло, чи що. Була в тому суміш бравади, хлоп'яцтва, чоловічої самовпевненості, але при тому вона знала, що він би не дав кому б то не було образити її, чи зневажити, чи тим більше одібрати в нього. Про те, що вона могла б сама піти, він і не думав ніколи, таке припущення викликало б тільки усмішку й зачудування.

— Ніколи ти нічого не пам'ятаєш, я ж казав тобі про Максима, ти нічого не пам'ятаєш,— говорив він, але таки сам відчував, що надто прикро це може для неї звучати, та й, зрештою, це зовсім неправда, вона завжди аж надто добре пам'ятала все, що стосувалося Дениса, ця її пам'ятливість якраз іноді й була Денисові не до вподоби,— нічого ніколи не пам'ятаєш, Мар'яночко, дівчинко моя,— насмішкувато сказав, остаточно позбавляючи її відчуття спокою.

У пориві, не контролюючи себе, а просто так, як підказалося обставинами, вона мовила:

— То, може, я могла б поїхати... Денисе, ну чому ти такий, чому ти пе довіряєш мені... Не можу зрозуміти, Денисе, не можу зрозуміти...

— Проклята повінь, це вона у всьому винна, якби не повінь, я б зайшов сьогодні до Максима, нам треба дещо вирішити,— він обминув її запитання, нічого не став по-яспювати, бо знав, що це знову молю затримати, а він уже остаточно надумав йти шукати в сусідів човен. До причалу й справді тільки так міг добутися, там були виярки по дорозі, і якщо тут поблизу вода сягала вище колін, то у виярках була глибокою аж надто.

— Я йду, Мар'яно, гадаю, що човен дадуть, це не така вже й заковика, правда?

— Правда.

— їсти не хочеш? Поїж, бо я зможу в Києві пообідати — чи там повечеряти, а тобі тут нудно буде, то хоч пожуй чогось, ще ж картопля лишилася і сир,— здається, ми його вчора з торби не витягли, подивись, поки я повернусь — матимеш заняття.

— Не журися. Мені заняття ніколи не бракує.

— Я знаю. Ет, бісова повінь!

Слідів на воді не зоставалося, і від цього Мар'яні стало моторошно. Денис пішов, одразу звернувши за ріг будинку, вона не бачила його й не бачила жодного сліду — не поворухнулась ніби й гілка, яку він торкнув рукою, така обважніла й байдужа стала навіть та гілка.

Плавав недокурок — може, це Денис покинув його, жбурнув у воду, але ні, то не Денис, він же не курив, коли виходив з дому.

Замкнена водою і необхідністю залишитися на дачі, без можливості куди б то не було справді вийти, Мар'яна весь час згадувала тільки мандрівки, подорожі і рух, якого тимчасово була позбавлена. Центрами того руху їй здавалися зараз вокзали, усвідомила собі, що безмірно

багато їх перебачено, вони були позначками, точками відправними для дальніх доріг, в які часто вирушали в дитинстві з батьком; він не раз брав її з собою у відрядження, його святим переконанням було, що найкраще запам'ятовуються людині ті дороги, міста й люди, які вона зможе побачити в дитинстві; і він часом навіть під час занять у школі — не тільки на канікулах — брав її з собою; мало що не крадькома від матері вони виривалися з дому, залишивши записку: "Поїхали до Ростова", або ж — до Риги чи в Дніпропетровськ,— чи просто так: "Полетіли твої птахи, повернемося, не журись". І бувало так, що безліч міст миготіли перед нею малими й великими вокзалами, гуркотіла дорога рейками, вигойдувалася під ногами, видиралася з-під ніг па злітних доріжках аеропортів, і вона навіть навчилася вгадувати обличчя міста через оті точки, осередки, згустки людських натовпів, якими здебільшого бували вокзали.

Може, тому вона так потоваришувала з одним студентом, котрий теж понад усе любив мандри, він кликав її у гори — попрацювати рік чи два провідником на Кавказі, він був альпіністом і тому кликав її теж у гори, але вона таки вступила до університету й не зважилася працювати провідником у горах. Може, так сталося тому, що з батьком почалося оте проклятуще лихо, він пив і покинув писати, а тільки говорив і говорив про те, як ще багато мусить зробити і про що напише; він навіть вибирався у відрядження, приїздив звідти захоплений зустрічами з людьми, переповідав усе Мар'яні, бо останнім часом його піхто не мав охоти слухати,— але тими розмовами все й кінчалося, він уже нічого не писав, і його не раз приводили дорому, розхристаного, заболоченого, без шапки; виріді-ле, золотаве, як у Мар'яни, волосся, липко чіплялося лоба, він щось бурмотів, і Мар'яна знала, що то — сонети Шек-спіра. Це було дико — слухати з уст його ті рядки, але так усе й було, він, п'яний, читав сонети Шекспіра й просив Мар'яну вірити, що все колись ще буде гаразд І він неодмінно напише те, найголовніше, найправдивіше, він неодмінно напише...

То коли б вона покинула його, він втратив би тоді останнього слухача й останню людину, яка ще вдавала, ніби вірить його балаканині.

Той хлопець, з яким Мар'яна товаришувала, вирушив одного літа у подорож — він йшов із варяг у греки, з півночі до півдня, до Чорного моря, і Мар'яна не вірила, що можливо здійснити таку подорож, а він писав їй листи з кожного місця, де той лист можна було вкинути у поштову скриньку, і на листах і листівках виразними колами вимальовувались поштові штемпелі з різних міст, містечок і селищ.

З його давніх листів нічого в Мар'яни не зосталося — тільки той, де він кликав її працювати провідником на Кавказі, папір уоюе геть затерся на згинах, і деяких слів там не можна прочитати, але Мар'яна пам'ятала все Майже дослівно, і він писав їй, що хотів би задля неї бути високим, світловолосим і вродливим, і вміти говорити значні слова, й здійснювати на її честь подвиги. Він, може, й з варяг у греки вирушив, щоб довести також і їй свою значимість, і мужність, і силу, але, мабуть, то була насамперед цікавість і спраглість доріг і вокзалів, крізь які не раз пролягали ті його дороги.

Батько й він — вони ніколи не розгублювалися у чужих місцях, а люди з ними так розмовляли, наче віддавна чекали цієї зустрічі. Мар'яна не раз чула, як батькові розповідали такі потаємні речі, в яких і собі самому нелегко признатися, видно, у ньому було щось таке, що викликало на одвертість, мооюе, від нього сподівалися допомоги, поради, порятунку й тому сподівалися, а з тим хлопцем просто було дуже весело й цікаво, він з усього кепкував, і це від нього Мар'яна перейняла вміння сприймати навіть повінь значно спокійніше, аніж, приміром, Денис. Денис здається дуже сильним, це б йому належало викликати в людей довір'я і надію, це б йому належало кепкувати з труднощів і не приймати світ аж надто суворо й вимогливо, але він так не вмів, і все-таки вона любила Дениса, а не того хлопця, що кликав її провідником у гори.

Вокзал у Славську був маленький і не міг умістити в себе такої безлічі людей, які прибували туди, а потім наче розчинялися десь у горах, губилися на лижні й у далеких виярках поміж горами,— уночі там тихо світилася маленька електрична лампа, поїзди майже не зупинялися або ж з них поночі ніхто не виходив, і там допізна можна було сидіти, можна

було допізна очікувати ніби свій поїзд, але вони з тим хлопцем не чекали на поїзд, Мар'яна мусила йому сказати, що ніколи не піде провідником на Кавказ, і якось випало так, що трапилося це восени, у Славську, і було все страшенно прикро, хоча той хлопець кепкував і з неї, і з себе, він навіть встиг помітити, як смішно виглядає розворохоблене, сонне купе, коли напроти них зупинився швидкий поїзд — спинився на мить, на секунду, на уламок секунди, і якраз тоді той хлопець поцілував її так, як потім не бувало ніколи й ні з ким, мабуть, тому, що він прощався, а Мар'яна більше не звідала гірких прощань з живими — назавжди.

— Човен є,— сказав Денис,— тільки — ти вже не гнівайся, Мар'яно, але тобі доведеться потім повернутися назад з цим човном. Подужаєш? Ти ж умієш веслувати не гірше од мене, так що — мусиш вернутися потім з човном, добре, Мар'яно?

— Так довго вмовляєш, ніби не знаєш, що справді вмію веслувати.

Відразу все зникло, відійшло, як з водою спливло — вона не думала ні про батька, пі про того студента, ні про мандрівки — був Денис, і човен, і ця проклята повінь,— тепер, може, й справді настало випробування водою; вона сіла в човен разом з Денисом, і від води її обійняло холодом, таємницею,, загадкою, яку годі було розгадати — вона знала, що там, па дні,— твердий грунт, по якому вона досі певпо й навіть недбало ходила, не розмірковуючи, як ступити й куди поставити ногу,— ось тут виступець кореня, там — слизька глина, а там потічок, там стежка й певтоп-таний шлях, але ж ступалося інтуїтивно, безбоязно, під ноги ис треба дивитися: наче одвіку все знаєш, усе обмацав і оком, і ступнею; а тут грунт зник, зрадлива вода прикрила землю, затопила городи, підбиралася до вікон будинків і на смерть налякала вирлооку Денисову машину, як телицю, налякала. Човен не мав у собі нічого від страху. Така зовні ненадійна шкаралупка — як то люди спокопвіку навчилися захищатися від усього зовсім не надійними засобами — човни, будинки, слова, дерева, що плодоносять восени, вокзали, кораблі, чи то не захисток і не виклик водночас?

Зазирнути в глиб, під воду, не було можливості, але тепер Мар'яна знала, що коли вода спаде, зійде, то земля буде для неї іншою, таємниця напевно залишиться — і треба буде її розгадувати, щоб знову відчути грунт під ногами.

Вони вивели човен у вуличку, це було так нереально, як уві сні, і пливли вулицею поволі, поминаючи будиночки, ледь видні з-під води невисокі паркани, усе якось деформувалося, позбулося давніх своїх рис настільки, що Мар'яна навіть не впізнавала, де вони і як далі пливти, в якому напрямку, хоча Денис — вона це знала — бачив тут повінь не вперше, і не вперше йому доводиться перебувати таку мандрівку, тому вона й не думала про непевність і про те також, що їй доведеться вертатися самій цим же шляхом, щоб пильнувати поночі автомашину, полишену тепер напризволяще.

Здавалося, вони танцюють якийсь фантастичний танок поміж деревами, поміж тими осокорами, котрі здавалися тепер значно нижчими і проростали з води; їх корені зовсім заховалися, до них би вже й дошукатися не можна було, так далеко десь у землі клубочилися осокорині корені, і за корінь водночас можна було й зачепитися, бо ж та кріпка в'язь, ті гудзуваті вузли випиналися на поверхню землі, а тепер, приховані дніпровською водою, таїли в собі небезпеку й чигали на човен, як руки зловісного водяника. Але Денис ніби й не думав про те, він веслував спокійно, тихі сплески весел, як чиєсь зітхання, лишалися позаду з рівненькою смужкою сліду, а потім так само танув і звук, і слід; тепер Депис виглядав певним себе, зникло відразу злостиве роздратування, він був зайнятий справою і мав мету, а в таких випадках він ніколи не дратувався, не метушився, хоч би й як нелегко це було — головне, мати мету й робити щось для її досягнення. Більша, менша, зовсім мала чи без міри велика — мета мусила бути, як вогник, як дороговказ, бо як же інакше міг Денис існувати, задля чого? Хіба ж тільки жучок-плавунець може метатися по воді, як ошалілий, тонкими ніжками че-беряючи безладно — та й той, либонь, знає, задля чого те діється й нащо він метушиться по поверхні води, ковзає по ній і ворушить ніжками. Там і сям виринали ще човни, сонце знову десь загубилося

поміж хмарами, тільки теплуватий відблиск на воді підказував, де воно зараз, в якій стороні шукати сонце поміж хмарами. Видно, що не тільки вони вибралися зараз до катера, чимало дачників прямували в той же бік на човнах. І Мар'яна, цілий день згадуючи свої мандри, знову несамохіть повернулася у думці до Карелії. До Кижів, до того острова, і тільки такі нетривкі сліди й сплески весел єднали острівці на Онего.

Будиночок стояв високо над озером, по крутому зеленому вигині пагорба треба було спускатися вниз, до причалу, хлопчаки жартома ковзали по траві, мало що не скочуючись у діл. Катер видно було здалеку, спершу він здавався нерухомою цяточкою, маленькою й невиразною, а потому дихав і вуркотів біля самого причалу, нетерпляче рвучися знову в дорогу.

"Тут хазяйкою причалу моя двоюрідна сестра",— сказав мені фотограф, увесь обладований рибою, самоваром, даровими сувенірами і списаними блокнотами. Фотоапарат, здавалося, він теж роздобув десь по дорозі; до нього прилипали всі ті обладунки, Є17І; (ЛОЮ ніби побільшав, і на обличчі в нього розгладилися зморщечки, тепле сонце зазирало йому в очі, і навіть очі фотографа були зараз лагіднішими, не заклопотаними, бо принаймні самовар для дачі в нього був. Бракувало ломберного столика, але його просто неможливо було б тягнути з собою...

"От ми в неї зараз перекусимо",— уже зовсім засвітився фотограф, засяяв, заусміхався, ніби знав, що там, у двоюрідної сестри, е щонайменше скатерть-самобранка і самовар на десять відер.

У дверях нас зустрів хлопчина,— було йому років п'ятнадцять, мав довге білясте обличчя й зовсім світле волосся, що рівними пасмами' спадало йому майже до плечей. Мабуть, влітку він не стригся, але довге волосся навіть пасувало йому, він здався мені схожим на Іванка-царевича, котрому ще не відкрилися далекі мандри, тривоги й боротьба з лихими чарами відьом і Кощіїв Безсмертних, але в синіх, спокійних, таких яскравих, що аж світ від них теж іскрився, очах хлопчини вже було

оте передчуття майбутніх тривог, походів і подвигів, і він приймав те все спокійно і з вірою у добрий усьому кінець.

Підліток повагом відгорнув з чола волосся, так само повагом, обходячись кількома найдоречнішими і найпотріб-нішими словами, сказав, що господиня — його бабуся ("Отже, ти мені родич",— зрадів фотограф), її нема вдома — вона повернеться пайблиоісчим катером за якусь годину, а зараз він радий прийняти гостей: поки бабуся повернеться, він тут і хазяйнує, і приймає та відправляє у дорогу катери.

Він подав нам, уважно слухаючи фотографа, миску й воду, щоб ми могли вмитися з дороги, постелив на лавку чисте полотно, щоб ми могли сісти й перепочити, і налив у літрові кухлі молока, подавши ще також по вламаиому від буханки кусневі хліба,— це поки що, а сам узявся з незворушною повагою й майже аристократичною гідністю готувати юшку з риби.

Фотограф прицмокував, говорив, мало що слиною не стікав у передчутті смаку тієї юшки, а хлопець ввічливо всміхався, на ньому зовсім не виглядав незграбним довгий білий фартух, що він ним підперезався, і коли схилявся, аби розпалити вогонь у печі, то рух цей був і поважний, і зграбний водночас. Він не прислужував, не подавав — він дарував і радий був, що подарувати може, коли ніс до столу страву. Кидав у юшку двічі свіжу, уже обчищену рибу, а ще — порцію з лускою, щоб наварилася, і потому витягав її так, аби жодної не порушити, аби кожна була ціленька; ледь присолена риба поблискувала; парувала подана окремо велика, духмяна картопля, темними крупинками танула на ній сіль, ще одна порція риби лежала окремо на великому тарілі,— хлопець делікатно полишив нас за столом самих, не сів з дорослими й незнайомими гістьми, один з котрих назвався його родичем, але мені здається, що так само він би зустрів у домі своєму кожного, хто б попросився перепочити.

Потім була ще якась риба — незвичайно смачно, за якимось місцевим рецептом приготовлена,— ми їли ту рибу зі смаком, а хлопець не

дивився, як їдять зголоднілі з дороги люди, а вже брався поратись біля самовара. Самовар справді був великий, роздмухати його було нелегко, а кип'яток потім здавався мені значно горячішим, ніж будь-який, котрий доводилося пити досі.

З такою ж гідністю і поважністю він потім мив посуд, відповідав дуже стисло й розумно на всі запитання фотографа, котрий все ще не міг втриматися, щоб навіть після чаю не потягнутися рукою до миски з рибою.

Мені хотілося запам'ятати кожен рух хлопчини і те, як він стоїть, не сідаючи поряд з дорослими, як змітає зі столу крихти, як мете хату — він робив роботу, і це було важливо, як було важливим і світання, коли він виходив далеко в озеро ловити рибу, як, мабуть, веслував, як змотував вудку, як дивився на світ і чекав того особливого, незвичайного, що напевно мусило прийти, напевно мусило здійснитися.

Дуже зрідка він поглядав і на мене — була в його погляді' зацікавленість, і коли я ловила на собі той погляд, він не полохався, не ховав очей, а ледь помітно й ввічливо усміхався й питав, чи не хочу я ще чогось.

І коли катер уже наближався — це був якраз той, котрим мала повернутися хазяйка причалу, як називав свою двоюрідну сестру фотограф, а ми мали вирушати тим катером до Петрозаводська — мені раптом захотілося, щоб час продовжився, хотілося відчувати при собі доброзичливість того хлопчини, і придивлятися до нього, і розпочати з ним розмову — не буденну, не просто балачку ввічливої цікавості, а розмову про щось незвичайне, мені навіть не знане, а йому якось дивно вже доступне й зрозуміле. Хто знає, чи не міг би він мені щось сказати про той світ, що вже минав, полишаючи по собі ніби тільки окремі сліди,— так мені думалося до зустрічі з цим малим,— тільки окремі? Але ж ні, той давній світ у найкращому своєму вияві тепер оселився, жив, пульсував у цій дитині, так органічно переплітаючись з його юністю, його буттям, що годі було рвати поміж собою ті світи. Може, так виглядав майстер,

котрий закинув в озеро свою сокиру, вибудувавши Кижі? Та цей би не закинув, мабуть. У білій сорочці, з яскраво-синіми очима хлопець — що він би чинив, вибудувавши свої Кижі? Прийняв би славу з гідністю, а нам би дав ті Кижі, як давав зараз на дорогу свіжий хліб, загорнутий у чисту полотняну хустку?

З тим же незворушним спокоєм і радістю, зосередженою десь глибоко повагою він прийняв "кінці" в матроса, пришвартував катер. Здавалося, він утримує його в своїх ще не надто міцних руках, і допоміг висадитися на твердь земну малим, і жінкам, і старим; фотограф наспіх перемовився словами зі своєю двоюрідною сестрою, і ми вже сідали на катер. Онего розпростирало перед нами безмір води й краси, виростали з нього берези, острови, трималося за нього сонце, а на пагорбі стояв хлопчина, махаючи рукою нам на прощання, бажаючи доброї дороги і щастя. Той малий змирив мене навіть з невтримною безглуздістю існування і вчинків немудрого фотографа: що важить такий жучок-плавунець, коли є на світі це хлоп'я з довгим білим волоссям і невичерпною вічною людяністю?

Його довго було видно з пагорба, наче шкодував, що я ніколи не повернуся до тої пристані, наче раптом усвідомив і собі,— як зрозуміла це я,— скороминущість і неповторність кожної миті, і ту дивну, несправедливу примху долі, котра так рідко дозволяв мандрівникові вертатися па знайоме вже місце, а ще рідше дозволяє застати на тому місці все незмінним і таким прекрасним, як було це першого разу...

Катер пірнув у сяйво Онезького озера, і десь там зостався причал з хлопчиком, який прийняв, перейняв і тримав у собі прадавність предківських мудрих звичаїв і своїх власних великих надій. Я зовсім не боялася гарних слів, коли думала про того хлопчика.

Катер гойдався біля причалу: він не міг наблизитися упритул, і Мар'яна дивилася на розлитий безмір Дніпра — треба було тепер самій вертатися, шукати дороги, плутано пливти поміж осокорів, весла надто важкі; та вона вирішила вже для себе, що й не подумає відразу вертати

до тієї сонної, байдужої машини, а рушить човном у мандри; спокуса була надто велика, настільки велика й сильна, що дівчина аж ніби захлиналася, заходилася від передчуття свободи, самотньої мандрівки, вона надумала спуститися вділ Дніпра, зовсім недалеко, а потому повернутися й поплисти далі вгору, подивитися, як усе виглядає зблизька, насправді, упритул. Мар'яні вже хотілося, аби Денис скоріше сів і вирушив до Києва. Чекання зав-1 жди буває надокучливим, особливо коли вже про все домовлено — Денис приїде завтра, щоб привезти їй харчі, а сьогодні йому неодмінно треба бути на тренуванні й зустрітися з Максимом.

Мар'яна починала нетерпеливитися, вона хотіла своєї власної мандрівки і починала вслухатися вже в зовсім інші голоси — голоси повені,— і починала розуміти їх — була там і погроза, і розмах, і нескореність; Мар'яна мусила побути сам на сам з рікою, мусила, і вона раділа з того, що так і станеться, і трохи ніяковіла за ту свою радість, бо не збиралася ділити її з Денисом, і намагалася приховати свій настрій від Дениса. Вона наспівувала якусь мелодію, тихенько, ледь чутно, і Денис раптом умовк, прислухався: ніколи раніше пе чув тої мелодії, павіть від матері, а це напевно була пісня з маминих країв.

Кудись відійшов набік галас, шум мотора катера, Мар'янину простеньку пісеньку піднімали й кидали у хвилю тільки сплески весел і вуркотіння води біля причалу. Де-пис думав про те, що мама ж напевно мала якусь затаєну від нього пісню, мабуть, вона ж мусила її берегти, віддаляти в часі, не вимовляти й не виспівувати, щоб надіятися — поки є та пісня, та остання й пе виспівана, поти... Мабуть, тому й шукала безліч варіантів для кожної зі своїх пісень, аби цю ще не виспівати, не вимовити, залишити як запоруку тривалості життя — плівка вилася, як вузенька стежечка, по якій мама йшла і йшла в небуття, йому теж хотілося безконечності тої стежечки, нехай вузенької, але щоб нескінченної, і він, звичайно, хотів і боявся тої останньої пісні — і так і не почув її, а вона ж мусила бути, вона ж напевно була!

Денис простяг Мар'яні руку:

— Ходімо.

— Що?

— Хай човен пливе куди хоче, і під три чорти ту машину, це все одно, смішно, ніхто її не рушить, а від повені ти її не врятуєш, човна свого віддам потім — не гірший, залатаємо, засмолимо, як вода спаде, їдемо до Києва разом... Ну що ти стоїш, Мар'яно, ходи!

Причал рушив з місця й поплив, і всі сущі на світі озера і ріки з'єдналися в одно величезне, безмежне, а на тій воді гойдалися зелені острівці, проростаючи з самого дна, тримаючись за землю корінням дерев і силою надії, і десь на котромусь із них, горбатих острівців, стояв хлопчик із синіми очима і махав рукою. Осокори були непорушні й гордовиті. Вітер вгамувався зовсім, і дерева тихо дивилися собі під ноги, у воду.